

AZ ÁLLAM ÉS HATÁRAI

ÉDOUARD DE LABOULAYE

AZ ÁLLAM ÉS HATÁRAI

Eger, 2021.

Fordította: Molnár Antal (1869)

A borítót és a kötetet tervezte: Tábornszki Bálint

A kötetben használt betűtípusok:

MONTSERRAT & Sorts Mill Goudy

Ez az alkotás a Creative Commons Nevezd meg!

4.0 Nemzetközi licenc alá tartozik.

A licenc megtekintéséhez látogass el a

<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> oldalra.

Tartalomjegyzék

A fordító előszava	9
I. A SZABADSÁG ESZMETÖRTÉNETE	16
Az antikvitás és a szabadság.....	26
Az egyház és a szabadság a középkorban.....	41
A reformáció	54
John Locke és a szabadság Angliában	59
Montesquieu és a törvények szelleme.....	65
A fiziokraták.....	68
Rousseau és a társadalmi szerződés	72
Etatista forradalom Franciaországban	80
II. SZABADSÁGESZMÉK EURÓPÁBAN	89
Wilhelm von Humboldt és az állam tevékenységének határai.....	92
John Stuart Mill a szabadságról	100
Eötvös József és az uralkodó eszmék	121
III. A FRANCIA SZABADSÁG	133
Alexis de Tocqueville	133
Jules Simon	138
A szabadság Franciaországban	142
Konklúzió	162

A FORDÍTÓ ELŐSZAVA

Midőn egy idegen nemzet irodalmának ezen ifjú szülöttje egyszerű magyar öltönyben olvasóinak ismeretlen körébe lép, igénytelen bemutatója kétségkívül elnézésre számíthat, ha e körnek némi felvilágosítást igyekszik nyújtani az új vendég felől rövid szavaival.

Az alkotmányos államok életének legválságosabb perceiben adták meg századok tapasztalatai az egyéni szabadság érvényesülési módozatának, a községi és törvényhatósági *önkormányzatnak* a fennállás jogosultságát; századokon keresztül változó szerencsével folytatott küzdelem gyümölcse azon meggyőződés, hogy a zsarnoki önkény által üldözöbe vett, eltiprással fenyegetett népjogok-

nak nyugalmas révpartot, erős menhelyet gyakran csak a szabadságnak eme szűz földje nyújthat. Eddig csak egyének vagy a többségnek zsarnoksága tartott hajtóvadászatot a nemzeti jogok ellen; a jelenkornak volt fenntartva, hogy emlőin az egyéni és testületi szabad öntevékenységnek egy másik félelmes ellenségét nevelje nagygyá. Az abszolutizmus semmit nem veszített végzetes hatalmából, fagyos érintése ma is éppen olyan borzadályt ébreszt, mint valaha; mellette áll azoban immár egy másik rémalak is: korunk visszataszító szörnyszülöttje, a szocializmus, vagy igazabb néven szólítva, a kommunisztikus társadalmi mozgalom. Mindkét szörnynek egyaránt mérgesek fogai, egyaránt halálos harapása; összeütközésük azonnal, az egyiknek túlsúlyra emelkedése lassanként vezet el a forradalomhoz ott, ahol hiányzik a varázserő, mely egyedül képes megtörni ádáz rohamukat; ott, hol megsemmisítették az államélet regulátorát, a községi és törvényhatósági önkormányzatot!

Sokan még hazánkfiái közül is azon óriási tévedésbe ringatják magukat, hogy az önkormányzat anyja az elégületlenségnek, fő eszköze a kormány iránti gyűlölet szításának, szóval elsőrendű

tényezője a forradalomnak. Mi ellenkezőleg azt hisszük, hogy az önkormányzat képezi a legbiztosabb villámhárítót úgy az abszolutizmus halálmezevére, mint a társadalmi rend erőszakos felbomlása ellen; belőle fakad fel az, ami e két szélsőség között van: a népelet szabad, s bár olykor magasan felcsapkodó, de végeredményében mindig jótékony, mindig üdvös áramlata. Észak-Amerikában vagy Angliában az önkormányzat szárnyai alatt mindenki védelmezi jogait, agitál, zajt csap, opponál, összecsoportosul, dühös beszédek tart, azonban forradalmat soha senki nem idéz elő. „A népek – mondja Eötvös oly szépen, mint igazán¹ – megrothadnak, ha nincs, mi őket megmegmozgassa.” Mutassatok csak egyetlen országot is, mely az önkormányzat teljes birtokában valaha forradalmak alatt szenvedett volna! Ellenben mondjátok meg, mi egyéb a centralizált államok története az abszolutizmus és forradalmak egymást felváltó uralmánál? Elég legyen Franciaországra, e könyv szerzőjének hazájára hivatkoznunk.

¹ *A XIX-ik század uralkodó eszméi*, első kötet, 2. o.

A XIV. és XV. Lajosok abszolút uralkodását – melynek sivatagjában az egyetlen oázist Turgot 1776-i rendeletének a közigazgatásra alkalmazott következő szavai jelzik:

Isten a munkára való jogosultságot minden embernek tulajdonául adományozta, s e tulajdon a legelső és mindenek fölött szent és elidegeníthetetlen.

E sötét korszakot a nagy francia forradalom követte, és ennek a nemsokára zsarnoksággá fajult erőszakos szociális átalakulásnak következménye a régihez hasonló, sőt talán még annál is gépiesebb centralizáció lett.

Ez a körforgás azóta ismételten megújult; forradalmak döntötték meg a Bourbonok és Orleansok uralkodását, hogy széttépett győzelmi loboíkon keresztül készítsék elő az utat a napóleoni cézárizmus minden politikai, önkormányzati jogot felemésző, telhetetlen, de már-már ismét egy közelgő forradalom előjeleitől megingatott Molochjának.

Mily bizarr eszme az, midőn a nép önmagát akarja kormányozni! A népet vezetni kell. A

nép tudatlan s ennélfogva vak. ... De miért tudatlan a nép? Azért, mert tudatlannak kell lennie. A tudatlanság az erény őre. Ahol nincs széles látkör, ott nincs nagyravágyás; a tudatlan ember igen üdvös sötétségben jár; ami a látóképességet korlátozza, az irigy versengést is korlátozza. Így lesz aztán a nép ártatlanná. Aki olvas, az gondolkodik. Aki gondolkodik, az okoskodik is. Az okoskodást mellőzni nem csupán kötelesség, hanem egyúttal boldogság is. Ezen igazságok megcáfolhatlanok. A társadalom ezeken az alapokon nyugszik.

E szavak, melyeket Victor Hugo *Nevető ember*-ből idéztük, egész hűen fejezik ki a merev centralizáció apostolainak programját. Mi e térre nem követhetjük őket; nem dolgozhatunk sem az államtest összpontosító sorvasztásán, se nem kovácsolhatjuk önkezeinkkel a társadalmi egyenlőség paródiájának, a kommunizmusnak a bilincseit; nem is akarhatjuk meggyengíteni a terhekkal túlhalmozott állam erejét, hanem inkább arra törekszünk, hogy az állam hatalmas, sőt mindenható legyen, csakhogy nem a centralizált önkény, hanem a helyesen értelmezett azon szabadság szolgálatában, melynek alanya az egyén, s iskolája a

községi és törvényhatósági önkormányzat. „Mindent az állam által!” Ezt hangoztatják ellenvéleményeseink. „Mindent a szabadság által!” Ez a mi jelszavunk!

Ez egyszersmint törekvéseinknek célpontja is, melyet soha, semmi körülmények közt nem fogunk szemeink elől eltéveszteni. Ha sikerül e mű átdolgozása által is bármi csekély részben hozzájárulni az utunkat eltorlaszoló akadályok leküzdéséhez; ha az eszmék káoszának jelen korszakában vethet némi fényt az igazság rejtett ösvényére ez a kölcsönözött mécses, abban az esetben fáradtságáért dúsan megjutalmazottnak fogjuk magunkat érezni.

Kolozsvár,
1869 június
A fordító

I.

A SZABADSÁG ESZMETÖRTÉNETE

Amióta az észleleti módszerek átalakították a természettani ismereteket, mindenütt a jelenségek végtelen változatossága fölött uralkodó és azokat megfejtő általános törvényekre mutatva, hasonló változáson mentek keresztül azon tudományok is, melyeknek tárgyát az ember képezi. A történelem filozófiájának, a politikai gazdaságtannak, valamint a statisztikának célja korunkban nem egyéb, mint a társadalmakat szabályozó természeti és erkölcsi törvények vizsgálata. Az ember és a természet között kétségtelenül megvan az a különbség, hogy az előbbi szabad, míg az utóbbi elé megváltoztathatlan utak tűzettek ki;

azonban ez az új feltétel csak bonyolultabbá teszi, de nem változtatja meg a feladatot. Bármilyen legyen az egyén szabadsága, bármily visszaélések eredjenek is abból, érezzük, hogy aki bennünket alkotott, ezeket is felvette tervébe, hogy maga a szabadság játéka is előre tudva és rendezve volt. Ebben az értelemben igaz, amit Fenelon mond, hogy az ember cselekszik és Isten vezeti őt. Erényeink, hibáink, bűneink, sőt szerencsétlenségeink is, sorsunkról határozva, nem kevésbé tűnnek a legfelsőbb akarat végrehajtásának.

Felfedezni ezeket a törvényeket, amelyek az erkölcsi világot szabályozzák: ezt a célt tűzi ki maga elé a politikai filozófus. Ma már nem hisszük, hogy Isten folyvást beavatkozva szenvedélyeink és bajaink közé, mindig kész volna az égből alászállni, villámmal kezében, az ártatlanság megbosszulása és a bűn megtorlása végett. Istenről sokkal magasztosabb fogalmunk van; megválasztja fellépésének idejét, saját eszközeit, s nem a mieinket, és ha büntetni vagy megtéríteni akar, elég, ha tulajdon öntudatunknak enged át bennünket, mert a gonoszság önmagában hordja bűnhődését.

Ha nem várjuk többé az isteni igazságszolgáltatástól azokat a színpadi csattanókat, melyek rémítő hirtelenséggel megoldják a dráma bonyaldalmát, még kevésbbé képzelhető, hogy egy nagy ember egyszerre feltűnjön valamely társadalomban, azt tetszése szerint átalakítsa és Prométheuszként lehelletével életet adjon neki. A lángelmének a történelemben van helye, ami teresebb annál, semhogy a mi időnkben mérjék ezt ki; de a hősnek a kellő időben kell érkezni, előkészítendő számára a színpad. Ő csak a kegyenc színész, aki az első szerepet játsza egy darabban, melyet nem maga készített. Hogy Caesar lehetőségessé váljék, a megromlott római népnek annyira kell sülyedni, hogy urat kérjen magának. S mi haszna lett volna Washington erényeinek, ha e nagy férfit nem érti meg és nem támogatja egy nemzet, mely szerelmével csüngött a szabadságon?

Érezzük mi ezt, de a tudomány, fájdalom, még új és nincs helyes alapokra fektetve. Adatokat gyűjteni fáradságos és fénytelen munka; sokkal könnyebb rendszereket képzelni, egy részletes jelenséget általános princípiummá tenni s mindennek egy szóval okát adni. Innen azok a szép elméletek, melyek születnek és meghalnak egy idény

alatt a faj vagy az égöv befolyásáról, a hanyatlás és visszatérés törvényéről, az oppozícióról, a fejlődésről. Mi sem csillogóbb, mint egy Vico, Herder, Saint-Simon vagy Hegel eszméi; de könnyen beláthatjuk, hogy fényességeik nem pótolhatják a hiányzó alapot. A végzetszerű erőkkel szemben, melyek az emberiséget elkerülhetlen sorsa felé vonják, hova helyezzük a szabadságot? Miféle cselekvési rész és felelősség marad az egyén számára? Sok elmésséget elfecsérelnek azért, hogy a megoldás helyett más fordulatot adjanak a problémának, de elvgre is mi eredményhez vezethetnek e költői kimérák? Ami bennünket érdekel, az egyetlen, amiről semmit nem szólnak.

Ha a történelemnek olyan filozófiáját akarjuk megírni, amelyet a tudomány is elfogad, mód-szert kell változtatnunk, az észlelődéshez kell visszatérnünk. Nem elég tanulmányoznunk az eseményeket, melyek pusztá eredmények, hanem fel kell emelkednünk az azokat előidéző eszméig, mert ezek az okok, és bennük nyilatkozik meg a szabadság. Ha megismertük az eszmék genealógiáját, ha tudni fogjuk, milyen nevelésben részesült minden század, hogy miként javította és egészítette ki elődeinek tapasztalásait, akkor meg

fogjuk érteni a múlt folyamatát, és talán a jövő irányát is megsejthetjük.

A társadalmaknak éppen úgy, mint az egyének, élete bizonyos vélemények, bizonyos hit uralma alatt áll. Még amikor nem is terjed ki rájuk öntudatunk, legközönyösebb cselekvéseinknek szintén megvan bizonyos princípiuma, szilárd alapja. Ha megtekintünk bármilyen embert, első pillanatra önzése és szenvedélyei ötlenek szemünkbe; nemzeteknél az ellentmondó egyéni szenvedélyeiken felül a közös eszmék áramlatával találkozunk, mely mindig amazoknak legyőzésével végződik. Nyissuk fel a történelem könyvét és nem találunk nagy népre, mely ne lett volna valamely eszme képviselője. Görögország a művészetek és a filozófia hazája. Róma a kormányzatnak és a politikának mintaképe. Izrael a legtisztább monoteizmus kifejezése. És napjainkban is nem-e Németország a tudomány, Franciaország a centralizáció és Anglia a politikai szabadság képviselője? Íme egyike azon világos igazságoknak, melyek feltárulnak a tudomány előtt és tőle várják megvizsgáltatásukat.

Megírni az eszmék történetét, követve azokat lépésről lépésre, születésektől fejlődésük, bukásuk vagy átalakulásukon keresztül: napjainknak ez a legszükségesebb tanulmánya, mely számúzi a történelemből a „véletlen” nevét, tudatlanságunknak ezen mentségét. E szempontból tekintve a vallás, a politika, a tudomány, az irodalom és a művészetek nem rajtunk kívül álló dolgok, nem nemes kíváncsiság tárgyai, hanem saját lelkünk részei, saját erkölcsi életünk elemei, melyeket atyáinktól úgy örököltünk át, mint a vért, hogy azokat elvetnünk lehetetlenség; melyeknek módosítása mindennapi foglalkozásunk. Itt nyílik mega szabadság országa.

Ezek az emberi szellem által lassanként eszközölt változások a leghasznosabb és a legérdekeesebb látványt képezik, melyet a történelem nyújthat számunkra. A nemzedékeket magukkal sodorják bizonyos áramlatok, melyek alig látszó forrásból indulnak ki, útjuk során egyre inkább megnagyobbodnak, messze elterjednek, s miután mindent elborítottak folyásuk zajával, ismét megapadnak és névtelenül elenyésznek a homok között.

Ha a reformáció eredetét kutatók, fel kell mennetek tapogatózva a középkor éjszakáig; Wycliffe és Husz János korában már nőni és zajlani halljátok a minden felforgatására hivatott eszmét. És Luther után két évszázaddal a folyó ismét visszatért ágyába, és a vallásos dühből, mely megrázta egész Európát, csak a teológusok vitái maradtak fenn; maga az emberiség más vágyaknak engedte át magát.

És ki tudná megmondani, hogy hol veszi kezdetét az egyenlőségnek azon erős szeretete, mely a francia forradalommal győzedelmeskedett? Pedig hosszú idővel 1789 előtt érezzük a vihar fuvaltatát, látjuk darabonként szétmálni azt az elvénhedt társadalmat, melyet nem tart már össze sem politikai, sem vallásos hit, ami minden nap csak siettetti az egész összeromboltatását. Egy eszme volt az, ami széthasította a hűbériség vén tölgyét, melynek árnyékában annyi nemzedék nőtt fel.

Követhetjük-e ezeket a rémisztő erőket, melyek megváltoztatják a világ arculatát, a történelmen kívül is? Szükséges-e robbanással kimerülniük, hogy megismerhessük rejtélyeiket? Amikor az eszme még él, nem lehet-e felismerni hatalmát, lehetlen-e kiszámítani hajlását és robbanóerejét?

Az emberiség nem élt-e eleget ahhoz, hogy megismerje önmagát? Akadályozza-e valami az erkölcsi tudományok megalkotását az észlelődés segítségével, és elvezetnek-e ezek bennünket határozott törvények felfedezéséhez és a jövő *előrelátásához*? Igen és nem, a jelentés szerint, melyet az előrelátáshoz kötünk. A csillagászat pontosan megjelöli a századok múlva bekövetkező napfogyatkozás idejét, de azt nem tudja megmondani, hogy akár csak holnap milyen időnk lesz, mert nem terjed ki a légkör változékony jelenségeire. Így van ez a politikai tudomány körében is. Nem határozhatja ugyan ez meg, hogy mit fog tenni vagy akarni Franciaország hat hónapig, mert a szenvedélyeinkre jellemző változékonyság lehetlenné teszi azt; de talán mégis elég valószínűséggel megmondhatja, hogyan fog gondolkozni Franciaország vagy Európa egy adott kérdésre vonatkozóan tíz év alatt.

Kétségkívül vakmerőnek látszik ez az állítás, még ennyire is leszállítva; de én saját felelősségemre bizonyítását óhajtom előterjeszteni. Kitéve magam annak, hogy hamis prófétának tűnjek, céloim tanulmányozni egy eszmét, mely ma

félreismerve, szerintem diadalra jut a közeljövőben. Ez az eszme, mely elvégre is nem új, de amelynek még nem ütött órája, az, hogy az államnak, vagy ha úgy tetszik a szuverenitásnak természeti határai vannak, melyeknél végét ér hatalma és joga. Korunkban, leszámítva Angliát, Belgiumot, Hollandiát, és Helvétíát, világrészünkön sehol sincs kelete ennek az eszmének. Az állam minden, a szuverenitás korlátlan, a centralizáció naponta nagyobbodik. Ha csak a gyakorlatra terjesztjük ki figyelmünket, látjuk, hogy az állam mindenhatósága sohasem volt nyilvánosabban elismerve; az elmélet azonban e mindenhatóság hanyatlását mutatja számunkra. Míg a közigazgatás hatalomköre folyvást nő, a tudomány harcol e terjeszkedés ellen, jelzi jogtalanságát és veszélyeit. Hogy meddig tart ez a küzdelem, azt nehéz megmondani, de van egy szellemi törvény, mely minden habozás nélkül hinünk engedi, miszerint ha ma a választottak kisebbsége küzd is az igazságért, végül e kisebbség mellett lesz az egész ország!

Hogy alapjában megismerhessük az uralkodó eszmét, azt, amelyet az államról alkotnak maguknak azok, akik Európában az ügyek élén állnak, vizsgálnunk kell, hogy miként alakult ki ez az

eszme, mert ennek is megvan a maga genealógiája, mert századok gyermeke ez és éppen mivel lassan nőtt fel, önmagától fog elvénhedni; múltja kezeskedik nekünk a jövőről.

Az antikvitás és a szabadság

A görögöknél és a rómaiaknál (ezek a mi politikai őseink) az állam csak látszólag hasonlít a jelen kormányrendszerekhez. Nagy távolság választja el egymástól a két társadalmat. A régieknél hiányzik az ipar és kereskedelem, és a földművelés rabszolgák kezére van bízva; nem becsülnek, nem óhajtanak egyebet a kényelemnél; háború és politika a rómainak egyedüli foglalkozásai. Amikor nem harcol a távolban, a köztéren találjuk öt szuverenitásának örökös gyakorlatában. Polgárnak lenni nála funkció; mint választó, szónok, esküdt, bíró, tisztviselő és szenátor, a római csak

egy erénynek, a patriotizmusnak, s egy hibának, a nagyravágásnak van és lehet birtokában. Tegyük hozzá, hogy a középosztálynak nyoma sincsen, valamint hogy Rómában a legnagyobb nyomorral a legpazarabb bőség szomszédos, és beláthatjuk, hogy a régieknél a szabadság nem egyéb néhány kiváltságos uralmánál.

Ilyen kormányrendszer alatt nem képzelhető, hogy valaki jogokkal bírjon a közösséggel szemben; az állam korlátlan ura a polgároknak. Nem mondhatni ugyan, hogy a római el van nyomva, de ha vannak jogai, azokat nem mint ember, hanem mint szuverén gyakorolja. Atyái vallásán kívül más nem jut eszébe: egyedül a capitolum-i Jupiter védelmezheti meg Romulus gyermekeit. A gondolat azonban nincs korlátozva, mert a fórumon mindent el lehet mondani; a szó nyilvános, az ékesszólás kormányoz. A szabadság nincs fenyegetve, senki nem meri a polgárt illetni, még ha rongyokba van is burkolva. Olyan szélsőségig viszik a római név tekintélyét, hogy még a büntetés is megtorpan a bűnös előtt. Ha az elítélt lemond polgári állásáról, mint egy király, ki otthagyja trónját, és valamely más városban keres otthont,

akkor a törvény nem ismeri őt többé és a nyilvános megtorlás le van fegyverezve.

Nem igen szükséges ítéletet mondanunk e régi alkotmányok fölött, melyek reánk nézve csakis a különösség érdekével bírnak. A mi szükségünk és eszméink különböznek a régiekéitől; az iparúzó és kereskedő társadalomnak több dolga van, hogysen napokat tölthetne el henyélve a fórumon; a közügyek csak egy kis részét foglalják el életünknek; előbb emberek vagyunk, és csak azután polgárok, s ha a jelenkor gyermekeinek vannak politikai igényei, ezek nem annyira az önmaguk általi kormányzásra, mint inkább a kormányzás ellenőrzésére vonatkoznak. Másfelől a könyvnyomtatás feltalálása véget vetett a köztér fontosságának, s teremtett egy erőt, mely félelmesebb, mint a szószerk köré gyűlt plebejusok százai, ez pedig a *közvélemény*, ez a hozzáférhetetlen elem, mellyel mégis számolnunk kell. Végül a vallás reánk nézve nem pusztán szertartás, hanem kötelességeket szab elénk és jogokkal ruház fel, melyekre nem terjed ki az állam hatásköre. A hajdankor utánzása tehát csak tévedések közé vezethet bennünket; eléggé tapasztalták ezt atyáink, amikor

ügyetlen törvényhozók megkísérelték őket spártaiakká és rómaiakká változtatni; sőt, ebből az antik kovászból nekünk is több maradt fenn, mint amennyit a mi társadalmunk megtűr.

Mig Róma köztársaság, vagyis mindenható arisztokrácia volt, a nemesség nem érezte államelméletének veszélyeit szuverén szabadságának élvezetében; ez a maroknyi kiváltságos kifosztotta a világot anélkül, hogy sokat törődött volna a szolgálással, melyet magán kívül elterjesztett, és a korrupcióval, melynek magvait elhintette a nép között. De amikor a nép megtanulta magát áruba bocsátani, elég volt egy merész kéz a hatalmas családok monopóliumának eltörlésére; az általános szolgaság nyomása eltaposta a római szabadságot; minden provinciává lett, melyben az uralkodó szeszélyén kívül semmi más törvénynek nincs érvénye.

Hogy miféle lehetett ez a zarnokság, ami mindenre kiterjedt, mely alól csak a halál nyújtott felszabadulást, azt nehezen tudjuk elképzelni mi, kik a kereszténység által megszélidített, valamint más szabad és keresztény népek szomszédsága által mérsékelt társadalom közepette élünk. Minden Caesar kezeiben volt, hadsereg, pénzügyek,

kormányzat, igazságügy, vallás, nevelés stb., a legutolsó polgár vagyonaig és életéig. Nem csodálkozhatunk azon, hogy a rómaiak az imádat érzetével közeledtek császárukhoz, és életében *Numen*-t, védő istenséget, halála után pedig *Divus*-t, a birodalom felett örökdő szellemet láttak benne; a hivatalos nyelvüköni *isteni az a kéz, mely kiadja a törvényeket; jóslatoknak tartják a császár szavait és fennhéjázó címei által ez a halandó szuverén még az isteni örökkévalóságot is magának tulajdonítja.*

És miként kormányzott a császár? Az első Caesarok alatt személyesen, mint ezt megítélhetjük Traianus-nak Pliniushoz írt leveleiből; később, amint az utolsó municipális jogok is elenyésztek, a közigazgatás, a hivatalok gondolkoznak és cselekszenek mindenki helyett. Tanulmányozva az inskripciókat, melyek Theodosius vagy Iusztinianosz kódexeiben fennmaradtak, a centralizációnak egy nemével találkozunk, mely folyvást nagyobbodva, rémítő gyámsága alatt megfullasztja a társadalmat. Ha helyes fogalmat akarunk alkotni magunknak arról, hogy milyen lehetett a császárság állapota a barbár invázió korában, gondoljunk a mai Kínára. Megtanulhatjuk e példán,

hogy bizonyos századokban a kormány túlkapásai miatt a legbölcsebb és legértelmesebb tisztviselők által alkalmazott intézkedések is megfoszhatnak egy engedelmes népet életerejétől, és azt szolgaságba és halálba vezethetik.

A birodalom hanyatlásának okai között nem utolsó helyre kell tennünk a hamis elképzelést, melyet a rómaiak maguknak alkottak az államról. Ez a népszuverenitás régi felfogása volt. Elméletben a köztársaság mindig fennállott, a fejedelem nem volt egyéb a demokrácia képviselőjénél, a plebs állandó tribünjénél. A harmadik század jogásza, miután tanulmányozták a császári hatalomkört, arra a következtetésre jutottak, hogy az ő akarata törvény erejével bír, *quod principi placuit, legis habet vigorem*²: ennek okát abban találták, miszerint a nép a fejedelemre ruházta minden hatalmát. Íme, a legnagyobb szabadságból lezármaztatott legterhelőbb szolgaság! Ezen elmélet ellen, mely letiporta őket, a rómaiak soha nem tiltakoztak. Tacitus sajnálja a köztársaságot és gratulál Traianusnak, aki egyesített két dolgot, a fejedelemséget és a szabadságot, melyek addig

² [Ami a császárnak tetszett, az törvény erejével bír.]

Rómában nem jelentkeztek együtt; de nem képzeli, hogy korlátozni lehetne a szuverenitást. Megosztott, évente választható és felelős hatóságok: ez minden, amire a régiek bölcsessége kiterjedt; ez volt a polgár függetlenségének politikai garanciája, melynek megdöntésével minden viszázhozhatatlanul elveszett.

Új vallás volt szükséges, hogy a világ az államnak helyesebb ismeretéhez juthasson. Az evangélium megdöntötte a régi eszméket, és ezzel szétrombolva azt a társadalmat, előkészítette az új korszak kezdetét. „Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, és Istennek, ami az Istené.” Ezek a gyakran ismételt szavak magukban foglalták a római politikának megcáfolását és a hadüzenetet a császári despotizmus ellen. Valóságos forradalom volt ez; ott, ahol erőszakos egység uralkodott, a kereszténység elkülönülést hirdetett; ezután ugyanazon emberben meg kellett különböztetni a keresztényt és a hívőt; tiszteletben kellett tartani a keresztény jogait és meg kellett hajolni az egyén lelkiismerete előtt.

Nem is ringatták magukat ez iránt tévedésben a császárok, a nagyok közülük még kevésbé, mint a többiek. Innen veszi a keresztények üldözése

azon jelleget, melyet eddig nem méltattak elég figyelemre. Helytelenül keresik a fejedelmek szenvedélyében és kegyetlenségében az üldözések okát. Ez a bűn egészen politikai volt; az állam, a megsértett szuverenitás és a megszegett törvények nevében börtönözték be és öldösték le a keresztényeket. Ha eltekintünk a szörnyeteg Nérótól, ki elsőként üldözte a kereszt híveit, hogy a nép gyűlöletét egy megvetett hitfelekezetre irányítsa, nem a keresztények által körbevett Commodust, nem a csak szíriai istenségével foglalkozó Heliogabalust, nem Caracallat, mert e fivérgyilkos uralkodása alatt senki nem szenvedett vértanúságot, hanem a legbölcsebb fejedelmeket és a legnagyobb adminisztrátorokat, Traianust, Marcus Aureliust, Severust, Deciust és Diocletianust találjuk a keresztények gyilkosai között. És miért? Mert minden áron fenn akarják tartani az állam egységét; ez az egység pedig abszolút; a lelkiismeretet járuléknak tekinti és az egész embert kívánja magának.

A keresztényeket azzal vádolták, hogy istentagadók, az állam ellenségei, lázadók és törvényszegők. E vádak, melyek számunkra éppen oly gyermekeseknek, mint gyűlöleteseknek tünnek,

a rómaiak indokoltaknak tartották, és saját szempontjukból igazuk volt. A keresztények istentagadók voltak a római törvények értelmében, mert nem imádták a hazai isteneket; ellenségei voltak az államnak, mert a császárság egész szerkezete a valláson és a polgár korlátlan alávetésén alapult; lázadók voltak, mert titokban gyülekeztek, a féltékeny intézkedések ellenére, melyek megtiltottak mindennemű összejöveteleket.

A pogányoknak a keresztények ellen intézett vádjai ugyanazok, melyekkel IV. Lajos alatt a protenstánsokat illették. Olyan társadalomban, mely az állameszme által nagyon hasonlított a rómaihoz, a protenstánsok is megvetették a nemzeti vallást, megtörték a kormányzat egységét és a törvények tilalma ellenére összegyülekeztek; megvetésre méltó lázadók voltak, akiket a bíró gályákra küldött, nem is kételkedve a bűnösségük felől.

Igazságosan cselekedtek-e az első keresztények és a tizenhetedik század protenstánsai, amikor ellenszegültek a politikai törvénynek? Én azt válaszolom, hogy igen; ez volt a joguk és a kötelességük, ők az evangélium parancsát követték. De sem a római, sem pedig a francia hatóságok nem értették ezt a jogot és kötelességet; és ez így is lesz

minden alkalommal, valahányszor az állam mindent magához vonva nem ismer el semmi szuverenitásán kívül. Monarchia vagy köztársaság alakjában, ez mindenkor zsarnokság lesz!

Az állameszme ezen felfogása olyan általánosan elterjedt és meggyökerezett, hogy az első keresztények csak részben támadták meg a törvényt, mely őket földre sújtotta, sőt még olyan politikai reform megtervezésével sem foglalkoztak, amivel helyet nyerhetnek a császárságban. Minden, amit kértek, az, hogy nézzék el békés összejöveleiket; hogy tűrjék meg őket, körülbelül olyan módon, ahogyan megtűrték a középkorban a zsidókat, mint alárendelt népet, mellyel az állam nem törődik. Tertullianus meg van győződve arról, miszerint ha a római birodalom megdőlné, a világnak is vége volna; ő sokkal könnyebbnek hiszi az egész világrend megbomlását, mint annak a kormányrendszernek az átalakulását, ami elnyomja őt. Órigenész tudtunkkal az első,³ aki egy görög bátorságával és lángelméjével a jövő más alakját látta; korában ő merte egyedül

³ Órigenész, *Celsus ellen*, VIII. 68.

hírdetni, miszerint a kereszténység egyetemes vallás lehet anélkül, hogy a föld és az ég megrendülne.

Egyike volt ez azon fényeknek, melyek előtűnnek és elenyésznek az éjszakában. Senki nem vette fel Órigenész elejtett eszméjét, senki nem kételkedett a birodalom örökkévalóságában. Az állam szuverenitása nem volt kevésbé megszilárdult politikai hitszabály. Olyan mély gyökereket vert ez az eszme, hogy a kereszténység nem tudott diadalmaskodni felette — vagyis helyesebben szólva, az egyház nem is kísérelte ezt meg. Amikor Constantinus, ki szerencséje nagy részét a keresztényeknek köszönhette, saját hatalmához kapcsolta az egyházat, csak Athanázban ébredt fel egy neme a nemes nyugtalanságnak, ami elijesztette őt az eretnokség hatóságok általi üldöztetésének látványától. A püspökök örömmel léptek a császári közigazgatás nyomdokaiba; elfogadták a pogány főpapok kiváltságait, címeit és rangját; semmi nem változott meg az államban, csak néhány méltósággal lett több, melyek fölött állott a császár, mint a vallások Janus-a, mint pogány egyházfő és mint a keresztények külső püspöke.

Nem akarom azonban, hogy félreértsenek. Ha valaki, úgy én elismerem, hogy a kereszténység azoknak az erkölcsi forradalmaknak a legnagyobbikát idézte elő, melyeket a világ valaha látott; az evangélium új tant és új életet terjesztett el a földön, mely tizennyolc század óta fennáll anélkül, hogy isteni ereje gyöngült volna. Amit mondani szándékozom, az az, miszerint a negyedik században az egyház, a hierarchia az államban a hajdani pogány főpapság helyét foglalta el, megtoldva azt új előjogokkal. A püspökök nemsokára valódi közhivatalnokok, hatósági felügyelők, a városok védői, a szegények és elnyomottak pártfogói lettek, egyszersmind hódoló szolgálói és nagyon tanulékony ügynökei az isteni uralkodónak is. Ellenvethetnék ugyan, hogy Ambrus az egyházának előcsarnokából űzte ki Theodosiust, kinek keze még véres volt egy szörnyű bosszúállástól; azonban nem minden püspök volt Ambrus vagy Athanáz. Constantinus, még mielőtt meg lett volna keresztelve, elpirult egy püspök szentségtörő hizelgésétől, aki nem félt az uralkodót Isten fiához hasonlítani. És ez a püspök nem maradt követők nélkül.

Hogy a lélek alacsonysága, hétköznapi nagyra-
vágyás volt-e ez, vagy pedig az uralkodó iránti
vallásos hódolat túlcsapongása? Nem tartották-e
a püspökök az ég küldöttjének, Isten földi képv-
selőjének az állam fejét? S nem mutatja-e be –
anélkül, hogy igazolná – ez a felfogás meghu-
nyászkodásukat, ami igen gyakran a szolgáltságig
ment? Én ezt a nézetet fogadom el, mert külön-
ben nem tudnám megérteni azt a szoros viszonyt
a püspökség és a királyság között, ami egészen
napjainkig fennállt. Bossuet semmivel sem ma-
radt hátrább Bizánc püspökeinél, pedig ő nem
tartozott a közönséges elmék sorába. Nem egyéb
ez, mint az állam szuverenitásának régi eszméje
keresztény lepel alatt. Feltéve, hogy a fejedelem
szolgálja az egyházat és védelmezi a szent tanokat,
minden a hatalma alá tartozik, alattvalóinak lelke
és teste egyaránt. Ezen lárva mögött nem nehéz
felismerni a pogányok bálványimádását, a lelkiis-
meret megvetését, a fejedelem iránti imádatot. És
ha tudni akarjuk, hogy a vallásra nézve milyen
veszélyeket rejtett magában ez az elmélet, tekint-
sük meg, mivé lett a görög egyház. Constantinus-
tól Iusztinianoszig nem változott a törvényhozás
szelleme, a fejedelem semmit sem tesz anélkül,

hogyan tanácsot kérne az udvarában hemzsegő püspököktől, és mi lett az eredmény? Az egyház szolgálása; olyan szolgálás, mely azóta a legkevésbé sem enyhült; amelyet ma is tanulmányozhatunk Keleten, és még jobban Moszkvában!

Míg a birodalom naponta tovább terjeszti az erejét kimerítő közigazgatást, a barbárok közelednek és elfoglalják a tartományok szívét. A szilaj hordák könnyen elbánnak a társadalommal, mely az állam félelme által régóta lefegyverezve, kedvet sem érez a védelemre. Ezek a barbárok egy új eszmét hoznak magukkal, mely erejüket képezi; határtalan megvetéssel viseltetnek ők azon csodálatos gépezet iránt, mely elragadja a jelenkor embereit. Ők nem értenek meg semmit a népeknél, melyeket védelmeznek vagy kizsákmányolnak. A római szemében az állam minden, a polgár semmi; a germán ellenkezőleg a polgárt tartja mindennek, és az államot semminek. Minden családfő ott telepedik le, ahol akar – *ut fons, ut campus, ut nemus placuit*⁴ – úgy kormányozza

⁴ [„...ahol egy forrás, ahol egy mező, ahol egy liget megtett nekik.” Tacitus, *Germania*]

házát, amint ért hozzá, az igazságot a hozzá hasonlóktól nyeri és azoknak osztja, háborúba csak választott főnökének vezetése alatt bocsátkozik, csak azt a hatóságot ismeri, amelyet önmaga alkot, csak azt az adót fizeti, amit maga szavazott meg, és a legkisebb igazságtalanság miatt istenre és kardjára hivatkozik. Ez felforgatása minden római eszmének, ellenlábasa az imperiális társadalomnak. A germánoknál bámulatos szabadság párosul középszerű biztonsággal; a rómaiaknál igen nagy biztonság – leszámítva a félelmet a fejedelemtől és ügynökeiktől – éber és erélyes rendőrség a szabadság hiányával.

*Az egyház
és a szabadság a középkorban*

Ez a büszke függetlenség nem kis ideig tartott. Amikor a germán letelepedett a tartományokban, melyeket átengedett neki a birodalmi erőtlenség, saját képzelete szerint átalakította tulajdonát, s oly szabaddá akarta tenni, mint önmaga volt. A két első nemzedék alatt a nagyoknak és az egyháznak, mely szintén barbár hatalommá lett, nem volt más vágya, minthogy immunitást, azaz jogot nyerjenek ellenőrzés nélkül kormányozni

számos hűbéres által lakott területet. Az igazságszolgáltatás, a rendőrség és az adók a földhöz voltak kötve, s azt követik egyik kézből a másikba. A hűbériség nem egyéb, mint ennek a rendszernek a virágzása, a tulajdon összezavarása a szuverenitással. Minden főúr ura földjének, vezér a háborúban, bíró békében. Csakis irányában vannak a hűbéreseknek kötelességeik, csak ő lekötelezettje a szuverénnek vagy királynak. Íme, ez az eltávolodás a római császárságtól. Több centralizáció, több egység, zavart hierarchia; minden fokon különböző jogok és eltérő kötelességek; a szerződés mindenütt, sehol az állam. Semmi közigazgatás, hadsereg és adó; semmi, ami hasonlítana akár a római rendszerhez, akár modern társadalmunkhoz.

Nem kell azonban ezt a zavart anarchiának tekintenünk: az anarchia nem tarthat öt évszázadig, nincs nemzet, mely azt oly hosszú időn keresztül elviselhetné. Bármilyen gyűlöletes nyomai maradtak is a hűbériségnek a történelemben, mégsem vádolhatjuk azt a kor minden nyomoráért. Általános tévedés elővenni egy megbukott intézményt és ráhárítani minden bűnt, minden szenvedést, holott semmi sem bizonyítja azt, hogy a

szolgaság a korlátlan királyság alatt nem lett volna éppen olyan nyomasztó. A római gyarmatosok nem kevésbé érezték bilincseik súlyát, mint a középkori rabszolgák, és Oroszországban leigáztott pórosztályt látunk tehetetlen nemesség és abszolút uralkodó alatt.

Éppen ellenkezőleg, az állam, melyben a főurak jutottak a hatalomhoz, Anglia volt az első ország, ahol a szolgaság meggyengült és elenyészett. A hűbériségben tehát a nemesség despotizmusán kívül más termékenyítő nedv is volt; ez a nedv a kiváltságok alá rejtőzve a *szabadság*. Mi más tenné megfejthetővé a tizenharmadik század azon virágzását, mely kiállja a hasonlatot a történelem legszebb korszakaival? Egy új művészet születik és indul fejlődésnek; a költők dalolni kezdenek és átalakítják a faragatlan tájszólamokat olyan nyelvekké, melyeknek sohasem szabad meghalni; Frankhont, Németországot és Angliát székesegyházak, kolostorok és várak borítják el. Vak vagy igaztalan az, aki ebben az általános megújulásban nem ismeri fel az egyedüli erőt, mely újjászüli az emberiséget.

A germán szellem nem elegendő ezen átalakulás megfejtésére; nagy része van abban a modern

társadalom anyjának, az egyháznak is; csakhogy ezen egyház, melynek köszönhetjük azt, amik vagyunk, többé nem a császári, hanem egészen megváltozott, és – ha szabad e szót használnom – germanizált egyház. Miután a barbárok megdöntötték a birodalmat, olyan nép közé jutottak, ami nem ismerte nyelvüket, eszméiket és szokásaikat. A győzők és legyőzöttek között csak a vallás képezte a közös köteléket: az egyház közelítette egymáshoz és egyesítette azt, amit civilizációnak és barbárságnak neveztek, de amelyek akkor kevésbé voltak elválasztva, mint valaha. Ebben a gyámi szerepében találjuk okát azon befolyásnak, mellyel a két első nemzedék alatt bírt, s melyet megtartott a középkor folyamában.

Felszabadulva a császárság bukása által, a püspökök a városok urai, a német király tanácsosai, a római hagyomány letéteményesei, tudományuk és állásuk szentsége által egyaránt hatalmasok lettek. Minden a felemelésükre szolgált: a legyőzöttek szeretete, a győzők hódolata, az eszmék iránya. Természetes függetlenségét visszaszerelve, az egyház az invázió kezdetétől fogva olyan politikát követett, amely aláveti az egész világot. Ez, minden arány megtartásával, a római politika

volt, a szellemek kormányzására alkalmazva. Hal-
lani sem akart többé az egyház a földi uralkodók
alávettetéséről, az ellenkező irányú törekvéstől
azonban nem tartózkodott. A közvélemény által
támogatva, Róma szövetségesből uralkodó lett és
a világi hatalmak alattvalóivá tételéről álmodo-
zott, bár nem olyan értelemben, hogy papjai által
kormányozzon, annak ugyanis ellenszegült volna
a feudális vagy germán büszkeség; egy VII. Ger-
gely és III. Ince nem kívánt többet, csak hogy a ki-
rályok a lelki hűbéreseiknek, az egyház engedelm-
es fiainak vallják magukat, és elismerjék a pápa
legfőbb hatóságát.

Az állam felfogása ezóta egészen különbözik a
római eszmétől. A világ két hatalom között van
megosztva, s nem a brutális erő, hanem a vallási
tekintély, az erkölcsi és értelmi erő foglalja el az
emberi ügyek vezetését. Klodvig Szent Remigius
térdeinél, Nagy Károly a pápa által megkoro-
názva hódol az új jognak. Az egyház az államon
kívül és az állam fölött áll, s az új kor első és leg-
szébb vívmányaként véget vet a császárok isten-
ségének, a római nép szégyenének. Az állam és az
egyház kétségkívül gyakran kötöttek olyan szö-
vetséget, melynek a lelkiismeret esett áldozatul,

de legalább nem tulajdonította többé magának egy fejedelem sem szuverenitásánál fogva a hit szabályozásának jogát. Nem mint Caesar, hanem mint az egyház elsőszülöttje üldözte XIV. Lajos a protestánsokat; meghajlott ő az evangélium előtt, amikor meg is sértette azt.

A feudális és a barbár egyház egyaránt komolyan vette a szellemek kormányzatát, amelyet a közvélemény ráruházott. Az új nemzedékeknek egész lelkét lefoglalta és a fejedelemnek csakis a testet hagyta. Hit, művelődés, erkölcsiség, nevelés, művészetek, tudományok, polgári és büntető törvények, szóval minden a kezei között volt. Így oldotta meg a középkor az állam határainak nehéz kérdését.

Hogy kétféjű despotizmus volt-e a világi és az egyházi hatalomnak ez a megosztása? Nem, az egyház sokáig szabadelvű volt, s leszámítva az eretnekséget, nem riadt vissza a szabadságtól. Mi sem lehet például szabadabb, mint az a nyugtalan párizsi egyetem, ahova egész Európából sereglettek össze a legmerészebb problémák megoldása végett. Igaz ugyan, hogy olyan korban, amikor a kétély csak a szerencsétlen Abélardhoz hasonló néhány kalandos szellemnek volt betegsége, e

szabadság kevés veszélyt nyújtott, és mindent meg lehetett vitatni akkor, ha az eredmény előre tudva volt; de ne legyünk igaztalanok az egyház iránt; a szabadság volt az, aminek megengedését hitte, és a közérzület nem kívánt tőle annál többet, amit megadott. Mindent tekintetbe véve, a nevelés függetlenebb volt Gerson, mint Bossuet korában, és az egyetem szabadabb, mint napjainkban.

A hűbériség nem fojtotta el teljesen a római eszméket; a kezdetektől néma reakció fejlődött ki a hódítók visszaélései és erőszakosságai, később pedig a főurak zsarolásai ellen. Szép Fülöp uralkodása alatt a reakció győzedelmeskedik, a római jog felkel a porból, s a jogtudósok a Digesták és Codex által elkezdik aláásni a hűbéri szabadságokat. Eszményük a római állam, az egység és egyenlőség olyan uralkodó alatt, akit csak Isten vonhat kérdőre. Egy hit, egy törvény, egy király: ez a jelszavuk; a francia király szerintük imperator saját országában; az ő előnyére alkalmazták az imperiális alapelvet: *quod principi placuit, legis habet vigorem*, a király szava a törvény parancsa.

Három századnál tovább tartott a hűbériség elleni harc. Az elnyomott nép a harc folyamán vitéz

kitartással támogatta azokat, kik ügyét kezeikben tartották; de míg Angliában a főurak, hogy megvédjék kiváltságaikat, szövetségre léptek az országgal és nemzeti szokásokat használtak fel a szabadságok korlátozására, addig a francia királyok megelekedtek azzal, hogy a népnek, mely segítséget nyújtott nekik, engedélyezték az abszolút hatalom által erejének legkisebb gyengítése nélkül megadható polgári garanciákat. Szép Fülöp és utódai leigázták ugyan a főurakat és engedelmesésre kényszerítették az alattvaló zsarnokokat, de csak azért, hogy Franciaország minden erejét kizárólag a maguk hasznára zsákmányolják ki. Így nyert az egyenlőség, de a szabadság nem.

Igen hosszadalmas volna követni a királyság ezen szünetet nem ismerő küzdelmét a függetlenség régi szelleme ellen. Ügyesség, erő, cselszövés, fegyver, törvények, ítéletek — minden fel volt használva a szuverenitás visszaszerzése, az imperializmus épületének lassanként ismét felállítása végett. Alávetni a királynak a várakat, a városokat és falvakat, meghajlásra kényszeríteni a legdölyfösebb férfiakat a közös bíró előtt, előkészíteni a törvényhozási egységet, nagyobbítani a közigazgatást, összpontosítani a kormányzást: ez

volt királyaink és tanácsosaik állandó törekvése. Az uralkodók változnak, azonban a hagyomány ugyanaz marad; V. Károly és XI. Lajos, I. Ferenc és IV. Henrik, Richelieu és XIV. Lajos ugyanazt az eszmét, az egységnek az állam despotizmusa általi megvalósítását követik. Az eszme nagy, az eszköz korlátot nem tűrő volt; megkérdezhetjük magunktól, hova vezette Franciaországot? Csodálni egészben véve királyaink művét, ahogy azt sokáig tette a szabadelvű iskola, az egyöntetűség túlságos szeretetéről tanúskodna. Mi elég drágán fizettük meg az abszolút hatalom hibáit, hogy szabad legyen bírálat alá vonunk ezt a török-szakad politikát, mely miután mindent egyenlővé tett, a monarchiát sem tudta fenntartani.

Nem lehet sajnálkoznunk a hűbéri nemesség bukásán. A főurak csak kiváltságaikat védelmezték, de a nemzeti jogokért semmit nem tettek, mígnem önzésük vesztüket idézte elő. A francia nemességnek fényes emlékei vannak, de bár vitéz és lovagias volt, soha nem bírt politikai szellemmel és Versailles-ba is azért sietett, hogy itt, mint megtiszteltetést, a királyi szolgaságot gyakorolja. Ily úton arisztokrácia nem maradhat fenn.

Ami a papságot illeti, az más szerepet is játszott volna, ha jobban ellenáll a királyság jogsértéseinek. A tizenötödik században, a hitszakadás nyomorai között a gallikán egyház egészen élettől teli; a bázeli és konstanzi zsinatokon Európa csak a francia főpapokat és tudósokat hallgatja; a párizsi egyetem díszé és védőfala a kereszténységnek. Egy századdal később mindez elenyészett. A konkordátum megerősítette az egyház szolgátságát, mely oda esett vissza, ahova Constantinus helyezte. Az uralkodó védi, gazdagítja az egyházat, és szükség esetén az eretnenség ellen is segílyt nyújt neki; de ugyanakkor főnökeit is kinevezi és a püspökséget a kormányzat eszközeként használja fel. Tudjuk, mi az eredménye ennek az egyenlőtlen szövetségnek. Az egyház ereje a közvélemény ereje is, melynek csak a szabadság adja meg értékét; az állam kezei közé juttatni magát egyenértékű a lemondással.

XIV. Lajos uralkodása apológiája a monarchiának. Ha olyan kormányzatot keresünk, mely Traianuséhoz és Hadrianuséhoz hasonlítson, itt kell megállapodnunk. Az egység bevégzett, tény, minden ellenállás le van győzve, a municipális vagy a hűbéri jogoknak legutolsó maradványai is

elenyésztek, a parlament néma, a hitszakadás és eretnokség kiirtatott, a fejedelem a vallás, a tudományok és a művészetek pártolója, más szóval a lelkiismeret és gondolat a hatalma alatt áll. Az állam nem ismer többé határokat, visszatértek a római rendszer legszebb napjai. Íme, ezt csodálták atyáink, közöttük elsősorban Voltaire, ki nem vezette volna a közvéleményt, ha nem bír a francia szellemnek hibáival úgy, mint egyéb sajátosságaival. Amikor a nagy királyról nevezi el a századot, alig tűnik szemébe néhány árny a felkelésében oly igen fényes, hanyatlásakor annyira szomorú nap fölött. Voltaire nem érzi azt, hogy Augustus, XIV. Lajos és mindazon fejedelmek, kik a szabadság romjain emelik fel nagyságukat, maguk után erőtlenséget hagynak hátra. Azon tékozlók közé tartoznak ők, akik elpusztítják őseik vagyonát és az örököseknek csak a nyomort hagyományozzák.

A király nagysága elpalástolja a kormányzat bűneit. Bossuet, ez a nagy szellem, egész őszinteséggel írta meg a Szentírásból levont politikájában a despotizmus valódi dicsbeszédét. Találunk ugyan a szent sorok között a szuverénekhez intézett bölcs tanácsadásokat is, de ezek nem egyebek

tanácsadásoknál. Bossuet szerint, aki összevarja az anarchiát a szabadsággal, az alattvalóknak egyetlen jog, még a tulajdon sem képezi oly sajátját, mely nem eredne a hatalom kegyéből; következésképp, az alattvalók nem is követelhetnek semmiféle garanciát. A fejedelem nem osztozik senkivel. A királyok felszentelt lények; csak Isten büntetheti meg őket, ha visszaélnék a hatalommal, melyet az ég nekik adott. Az abszolút hatalom ellensúlyozói csakis a jámborság, az istenfélelem; az alattvalók engedetlensége isteni és emberi felségsértés egyaránt. A meaux-i püspök elmélete a szentesített szolgaság. Aki ilyen elvekből indul ki, akaratlanul is oda jut, hogy a rabzolgaságot jogos és méltányos állapotnak találja. És Bossuet valóban idáig süllyedt!

Egészen más alapon áll Fenelon. Kormányzási terveiben, melyeket Larcy⁵ kellő megvilágításba helyezett, kimérikus reformokra találunk; Fenelon nem tud kivetkőzni Mentor szerepéből, de bír politikai belátással és érzi, hogy az abszolút monarchia nem tarthatja fenn magát. Nem intéz ugyan támadást a fejedelem jogai ellen, azonban

⁵ *Des vicissitudes politiques de la France*, Párizs, 1860.

e jogokat a nemzet régi szabadságai által korlátozva látja, s ez okból visszakívánja a municipális és a tartományi szabadságot éppen úgy, mint a nemzeti szabadságot. Végül – és itt jóval meghaladja kora színvonalát – független egyházat óhajt, mely szövetségese, nem pedig alattvalója legyen az államnak. Ha a bourgogne-i herceg tovább élt volna, hogy tanítójának elveit érvényesíthesse, ki tudja, vajon a tizennyolcadik század elején nem lépett volna-e Franciaország békésen a szabadság útjára?

A reformáció

Mialatt XIV. Lajos megrészegetett hatalmának érzetétől, Angliát forradalmak hozták hullámzásba, melyek az eszmék befolyása alatt a mieinktől egészen eltérően alakultak. A vallásreform politikai megújulást vont maga után; a vallás megváltoztatása ismét átalakulást idézett elő az államban. Ezt a kettős szellemi és politikai elemet tegyük a tanulmányozásunk tárgyává.

A reformáció új korszakot nyit meg a világon. Visszatérése ez az *egyéni* elvnek, tiltakozás az abszolút hatalom ellen, viseljen bár az fején tiarát

vagy koronát. Az meglehet, hogy Luther maga sem tudta, hova fognak vezetni tanai; hogy ő egyszerűen eredeti tisztaságát akarta visszaadni az egyháznak; hogy ő a szentírásban isteni könyvet látott, mely a szentlélek által megvilágosított hívők szabad tanácskérésre mindig ugyanazon csálhatatlan feleletet adja. Luther nem első, és nem is utolsó azok közül, kiket magával sodort a vihar, melyet ők ébresztettek. Annyi biztos, hogy a wittenbergai szerzetes egy csapással megingatta a katolikus és a monarchikus elvet, és visszaadta az egyénnek az utolsó tevékenységi rugót, ami addig az egyházhoz és az államhoz tartozott.

Akarva-akaratlanul, de megtörte a régi társadalom sorait, és Leibnitz méltán intézhette hozzá ezeket a magasztos szavakat:

Remélte, hogy az emberi faj szabadabb életet élvezhet.

A reformáció fenekén, eléggé észre nem véve, a régi germán függetlenség rejlett. Mindenkinék megadni lelkiismerete követésének, hite megválasztásának és egyháza megalkotásának jogát: a kezdetektől fogva ezt kívánták a protestánsok.

Innen a polgári engedelmesség vitatása és már csak egy lépés van hátra az államban azon szabadságnak, mely az egyház fölött uralkodott, érvényre emeléséig; és ezt a lépést könnyen meg is tették. Ez olyannyira a germán szellem felébredése volt, hogy a reformáció csakis német vagy gót eredetű népeket hódíthatott meg. Akadály nélkül elterjedt a skandináv népek között, győzedelmeskedett Angliában, Hollandiában és Észak-Németországban, hajótörést szenvedett a lengyeleknél és a latin eredetű népeknél. Sőt, Németországban sem nyerhetett diadalt a Rajna és a Duna mentén, ahol a rómaiak által letelepített régi kelta törzsek képezték a népességnek a germán kéreg alatt még felismerhető alapját. Nem terjesztem túlságosan ki a faj befolyását; nem állítom, hogy valamely nemzetnek véralkata határozza meg egyedül, milyen vallást fogadjon el; vannak protestánsok Franciaországban, Olaszországban és Spanyolországban is; én, a történelemmel kezemben, csak azt állítom, hogy ott, ahol a protestantizmus a régi germán elemre talált, ott ura lett a lelkeknek és mindent meghódított.

A reformáció nyugtalanságba ejtette a fejedelmeket. Ahhoz hasonló forradalom volt ez, amelyet a kereszténység vitt végbe a római birodalomban. A politikai szervezet, az állam és az egyház közötti szoros szövetségen alapulva, minden részében recsegni kezdett, a lelkiismeret és a gondolat megszabadult a szuverén alól. Ezek a fellázadt rabszolgák megbosszulták nemcsak a szabadságot, hanem a császárságot is. A fejedelmek nem akartak engedni e hatalmas fuvallatnak, megkísérelték az új eszmék elfojtását mártírok vérében; az üldözés forradalmat és háborút idézett elő. Ezek a belviszályok, ezek a testvérek között folyt harcok, melyek egész Európát kimerítették, azon figyelemre méltó tényben végződtek, hogy a háborúk kidühöngése után mindkét felekezet, miután erőtlenné vált egymás megsértésére vagy megtérítésére, kénytelen volt kölcsönös türelemhez folyamodni; Franciaországban és Németországban egyaránt meg kellett engedni a kisebbségnek vallása fenntartását; más szavakkal: az államot visszavonulásra kényszerítették a lelkiismeret előtt, a többségnek tiszteletben kellett tartani a jogot.

A vallásszabadság, a modern társadalmak lelke, gyökere egyszersmind minden más szabadságnak. Az emberi szellem nem osztható két részre; ha az egyénnek joga van hinni, joga van a gondolkodásra, a szólásra és a cselekvésre is. Az alattvalók nem sajátjai többé a fejedelemnek; az állam létezik értük, nem pedig ők az államért. Ez az, amit XIV. Lajos előre érezett; zsarnoki ösztöne nem csalta meg őt. A protestantizmus negációja volt az isteni jognak, meghazudtolása a hagyományos monarchikus politikának. A reformátusok elnyomásával mindörökre biztosítani akarák az egységet, de a protestantizmus hívei után a janzenistákkal találkoztak, és miután a Port-Royal-t is lerombolták, a bölcsesekkel álltak szemben. A gondolat szabad volt és kinevette a nagy királyt.

John Locke
és a szabadság Angliában

Angliában két különböző alakot öltött magára a reformáció. A nemesség és a papság szemeiben csakis Rómától való elválás volt, míg az egyház szorosan egyesülve marad az állammal. A polgári osztály és a köznép benne épp úgy politikai, mint vallásos felszabadulást látott; a nép vallása a kálvinizmus volt, mely szakított az állammal, és a hívők minden községéből egy köztársaságot alkotott, hol mindenkinek joga volt *profetizálni*, azaz minden dolgról szólni. Miután üldözőbe vette a

királyság, a puritanizmus Cromwellben diadal-
maskodott. Rövid volt ugyan ez a diadal, azonban
a köztársasági csíra megmaradt az angol társada-
lomban, és amennyit átvittek belőle az újvilág ül-
tetvényeibe, az életet adott az Amerikai Egyesült
Államoknak.

Ha az első forradalmat a kálvinizmus és a de-
mokrácia, a másodikat 1688-ban az anglikaniz-
mus és a konzervativizmus hatotta át. A politikai
változás éppen úgy, mint a vallásreform, a lehető
legkisebb nehézséggel volt egybekötve. Megbuk-
tatták a királyt, de nem a királyságot; visszaállí-
tották a II. Károly által megvetett, fivére által
megtámadott nemzeti hagyományt; ez a szabad-
ság hagyománya volt.

Ha elolvassuk VIII. Henrik vagy a hatalmas
Erzsébet történetét, Angliát nem találjuk kisebb
alávetettségben, mint a szárazföldet; a század esz-
méi, valamint a spanyol monarchiát illetőleg az
ellenállás szüksége a hatalmat egy férfiú kezében
összpontosították, de a függetlenség és a nemzeti
nagyság védfalaként elfogadott despotizmus alatt
fenntartotta magát a régi szász szellem. Angliába
soha nem hatottak be a római eszmék és törvé-
nyek; a szabadság hanyatlott ugyan ott, de soha el

nem bukott. A községi függetlenség, a polgári és büntetőügyi esküdtszék, a parlament, az adómegszavazás nem újabb keletű szerzemények az angoloknál, hanem a „common law”-ban, a szokásjogban lettek felállítva, más szóval azok a szokások, melyeket a szászok hoztak magukkal Nagy-Britanniába, és amelyek – bár fejlődésüket néha megakadályozták – sohasem szűntek meg létezni. Ez magyarázza meg azt, hogy Anglia 1688-ban, önmagának birtokába jutva, minden késedelem nélkül létrehozta azt az alkotmányt, mely a civilizáció élére helyezte az országot.

Az 1688-i forradalom politikáját John Locke írta meg. Olvasva az *Értekezés a polgári kormányzatról* című művét, csak alig tudjuk elhíttetni magunkkal, hogy e könyv szerzője kortársa volt Bousset-nak. Locke úgy gondolkozik és ír, mint a tizennyolcadik század második felének bölcsészei; nála több helyes érzéssel és a tapasztalásra fektetett mérséklettel találkozunk, mint teoretikusainknál, kik e két tulajdonságot rendszerint nélkülözték. Locke szerint a polgári társadalom szerződés, mely által mindenki lemond természetes függetlenségének egy részéről, hogy mint polgár, békében élvezhesse fenntartott szabadságát.

Következésképpen az állam nem minden, hanem bizonyos célból lett megalkotva; és ez nem egyéb, mint megőrzése a tulajdonoknak, azaz mindannak, amit mindenki sajátjaként birtokol: életének, szabadságának, javainak. Ezek nem a hatalom engedményei, hanem hozzánk tartoznak, mint *emberekhez*; természeti jogok ezek, melyekről nem mondhatunk le. Ha a fejedelem megtámadja e jogokat, megsérti egyszerismind a szerződést is, melyből hatalmát meríti, és az alattvalók fel vannak oldva az engedelmesség alól; a felkelés az *ultima ratio*-ja a népeknek, melyeket a zsarnokság megfoszt jogaiktól. Nincs itt helye azonban e rendszer részletes fejtegetésének, melynek több gyenge oldala is van; amit Locke-tól nem lehet elvitatni, az azon érdem, hogy tisztán kifejezte azt, miszerint a nyilvános hatalomnak korlátái vannak, és ha az állam szuverén, ebből nem következik, hogy abszolút is legyen.

Az angol eszméknek igen jelentős volt a befolyása Franciaországra a múlt században; nagy publicistáink közül kettő is, Voltaire és Montesquieu Locke-tól kölcsönözte vagy Nagy Britanniából hozta legmerészebb nézeteit. A vallásos és politikai kétkedés egyidejűleg jött át hozzánk

Angliából; a reformok pedig mindig a kétkedés által veszik kezdetüket; az emberi dolgok változása nem egyéb az eszmék változásának anyagi megtestesülésénél.

Voltaire két nemes ügynek, a türelmességnek és a humanitásnak volt a bajnoka. Hogy a protestánsok ismét visszatértek a nemzetcsaládba, hogy a tortúrát és a kínzásokat kitörölték a törvényeinkből, azt Sirven, La Barre és Calas védőjének köszönhetjük, kinek az utókor előtt nem ez képezi legkisebb érdemét. A büntetőügyi reformok, melyek mellett Voltaire annyi hévvel és szellemmel buzgólkodott, újabb győzelmet képeztek a fejedelem abszolút joga fölött, s újabb kísérletet a polgári hatalomnak azon határok közé szorítására, melyeket átlépnie nem áll szabadságában. Luther az ember lelkiismeretét, Voltaire a polgár testét vonta ki az állam alól. És ennek a vívmányának nem volt csekély jelentősége. A büntető törvények mindig viszonyban állnak az alkotmánnyal. Rómában, a köztársaság alatt szelídek és védelmezők, a császárság korában kegyetlenek és vérengzők voltak. Szabad országban a vádlott ártatlan, míg az ítélet ki nincs mondva; zsarnoki uralom alatt ellenben már bűnössé vált, mihelyt a

rendőrség rá tette kezét; a szerencsétlenséget megillető kímélet, a védelem szent joga: mindez elenyészik az állam érdeke előtt. Enyhíteni a büntető törvényeket, világosságot árasztani a folyamatra, érdeket kelteni a hatóságban a vádlott gyámolítása iránt: az egyik legmagasztosabbja azoknak a feladatoknak, melyekre az emberiség barátja vállalkozhat. A *személy* iránti tisztelet képezi a polgárosodás valódi nagyságának mérlegét.

Montesquieu
és a törvények szelleme

Montesquieu két évet töltött Angliában és a látottak által nagyon meghatva tért onnan vissza. Érezzük, hogy amikor a *Törvények szellemét* írta, folyvást elméje előtt lebegett az angol alkotmány. A tizennyolcadik századbeli francia szemében, abban a korban, amikor a kormánnyal csak megéneklése, dicsőítése végett foglalkoztak, szokatlan látványt képezhetett az az ország, melyben „a dolgozó ács a hírlapot felhozatta a házfödélre, hogy azt ott olvashassa.”⁶ Azok az oldalak, amelyekben Montesquieu leírja a nyilvános hatalmak szereplését Angliában, a legmélyebb igazságokat

⁶ Montesquieu, *Notes sur l'Angleterre*

tartalmazzák, annyira, hogy a nagy angol jogtudós, Blackstone, amikor saját kormányukat akarja fejtegetni az angolok előtt, nem tesz egyebet, csak követi Montesquiuet.

A *Törvények szellemében* több fejezetnek nem kisebb fontossága van az angol alkotmányról szólónál, azonban ennek, melyet Delolme kifejtett és rendszerezett, különös szerencséje, politikai életünkre gyakran észrevehető befolyása volt. Ezt a befolyást, meglehet, némi árnyoldalak is kísérték, de meg kell jegyezni, hogy ez nem Montesquieu hibája.

Tanulmányozva a *Törvények szellemét*, feltűnik előttünk, hogy a szerző a legbonyolultabb feladatok egyikének tartja a politikát, és fokozatosan nyomozza annak minden tételét. Ahogy írja:

A törvényeknek megfelelőeknek kell lenni az ország alkatával, az égaljjal, [...] a föld minőségével, fekvésével, nagyságával és népességének életmódjával; viszonyulni kell a szabadságnak azon fokához, melyet az alkotmány megtűrhet, továbbá a lakosok vallásához, hajlamaihoz, gazdagságához, számához, kereskedelméhez, erkölcsiéhez, valamint szokásaihoz. Végül viszonylatuk van egymás, saját eredetük, a törvényhozó

tárgya és az általuk szabályozott dolgok rendje között is. Mindezen szempontok alatt fontolóra kell vennünk azokat. Én valamennyi viszonylatot megvizsgálom; ezek együtt képezik, azt, amit a *törvények szellemének* neveznek.⁷

Mi sem világosabb ennél a kijelentésnél. Montesquieu kortársai azonban nem bírtak ilyen széles értelemkörrel. Elkápráztatva a brit alkotmány külső alakja, szédelgőkké téve az elmés gépezet által, melyből az egésznek menetét és titkát kifejtették, és különösen tettvágytól ösztönözve, mellőzték mindazon személyes és helyi jogokat, melyek az angol intézményeknek is alapját képezik; azt hitték, hogy elég lesz átvenni Angliától politikai organizációját, hogy átköltözzön a szelleme is és azonnal szabadságot terjesszen szét az egész szárazföldön. Ez volt a legbölcsebb alkotmányozó gyűlések tévedése, ez volt az illúziója a Charta szerzőjének és később a liberális pártnak. Mindnyájan Montesquieura hivatkoztak, és méltán; csakhogy végcéljáig kellett volna követni őt ahelyett, hogy egy homlokzatot az egész épületnek tartsanak.

⁷ *De l'esprit des lois*, I. könyv, 3. fejezet

A fiziokraták

Ezen angol iskola mellett, amelynek Voltaire, Montesquieu és Delolme képviselői, volt egy francia is, mely az állam despotizmusát más oldalról ostromolta. Ez volt a *fiziokraták* iskolája. Quesnay és Turgot nem féltékenyek ugyan a hatalomra, sőt ellenkezőleg, a fejedelemtől várják a visszaélések megszüntetését és a társadalom jobb kormányzatát; azonban egy jelentős részében megtámadják az állam mindenhatóságát.

Ők földművelési és kereskedelmi szabadságot, valamint adóreformot óhajtanak. Jelszavuk, melyet gyakran kigúnyoltak – ami mindig könnyebb a megértésnél – a dolgoknak fejlődésük menetére hagyása, a *laissez faire, laissez passer*, a nemzeti munkára alkalmazva. És e jelszó nagy igazságot foglal magában. Quesnay nem vitatja el az államtól sem kifelé a védelmet, sem pedig benn a biztonság és a rendnek a fenntartását; nem alkussza ki a hatalomtól előjogait, mint Adam Smith iskolája; de ami az ipart illeti, méltán bizalmatlan az adminisztráció iránt, mely majdnem mindig akadályozólag hat, és még ott is, ahol támogatni akar, rombolást okoz.

Egy ide vonatkozó érdekes példát idézek a régi Franciaországból. Mindenki tudja, hogy XVI. Lajos uralkodása alatt Parmentier terjesztette el a burgonya művelését, az ő fáradozásainak köszönhetjük a nyomornak e becses ellenszerét. A burgonyát azonban a tizenhatodik század végével hozták Európába; mi okozhatta vajon, hogy csak két évszázad múlva vették észre hasznosságát? Franciaországra nézve a felelet könnyű. Behozatalakor azt állították az orvosok a burgonyáról, hogy bélpoklosságot, a tizenhetedik században

pedig, hogy hideglelést okoz; és a felvilágosult kormányzat mindig magáévá tette az orvosok véleményét, és nem szűnt meg a közegészség fölött őrködni 1771-ig, amikor az orvosi karnak egy nyilatkozata megnyugtatta a kedélyeket.⁸

Mi magunkat bölcsebbeknek hisszük, és mégis nemrég történt, hogy egy kitűnő tábornok földművelésünkre nézve kevésbé pusztítónak nyilvánította a kozákok betörését, mint idegen juhajok behozatalát! Azonban e fenyegetés dacára a tapasztalás bebizonyította, hogy van legalább egy szabadság, melyet Franciaország zavar és pusztulás nélkül elviselhet, és ez a húsvágás szabadsága!

Bármekkora ragaszkodással viseltettek is a hatalom iránt Quesnay és tanítványai, nem kevésbé követelték vissza mindenki számára a termékenyítő szabadságot. Nem tesz-e szükségessé a munka és vagyon megkímélése garanciákat az állam túlságos kiadásai, a háború vagy béke eszteleniségei ellen? És hol vannak ezek a garanciák, ha nem a politikai szabadságban? Turgot reformjai, Necker tartományi gyűlései első kísérletek voltak

⁸ V. ö. Parmentier életrajzát Cuviertről.

az emancipációra, melyeket a forradalom virágzásukban letarolt, de amelyekről igaztalanság volna megfeledkezni. Olvasnunk kell e gyűlések jegyzőkönyveit, hogy beláthassuk, milyen hévvel tervezte a papság, a nemesség és a harmadik rend a népszerű javításokat; a robot megszüntetése, a koldulás eltörlése, utak, csatornák, közoktatás, mindezen kérdések bámulatos szabadelvűséggel oldattak meg. Azt mondják, hogy Franciaország nem tudja használni a szabadságot; igaz ugyan, miszerint gyakran egészen közönyös maradt választási jogaival szemben, melyeknek semmi hasznát nem vette, de valahányszor a tartományra, megyére és községre bízta saját ügyeinek kezelését, soha nem tanúsított se közönyt, se tehetséghiányt. Turgot és Necker helyesen ítélték meg bennünket, amikor az épület alapjává a szabadságot tették; ide kell mindig visszatérnünk!

*Rousseau és
a társadalmi szerződés*

Az 1789. év feltűntekkor voltak Franciaország-
nak felvilágosult fiai, akik különböző elveket kö-
vetvén, mint Voltaire, Montesquieu vagy Turgot
tanítványai, abban megegyeztek egymással, hogy
éreztek az állam despotizmusa korlátozásának
szükséges voltát; azonban fájdalom, e szabadelvű
iskola mellett egy heves párt is kifejlődött, amely
összezavarta a nép hatalmát a szabadsággal, s kész

volt minden jogot feláldozni a népszuverenitásnak. Ez a párt, amely végül győzelmet vívott ki, Rousseauhoz kapcsolta magát.

Ha nyugodtan tanulmányozzuk a *Társadalmi szerződést* vagy Mably-nak azzal közös eredetű ábrándozásait, alig tudjuk megérteni, hogyan ragadhatták el ezen utánzásai a hajdannak, e félreismerhetetlen szofizmák a jelenkor embereit; ugyanakkor mégis be kell látnunk, hogy Rousseau tana, minden hiánya dacára, semmit nem veszített befolyásából. Minden forradalmunkban találkozunk vele, a pogánykorbeli eszmével, hogy a szabadság egyértelmű a szuverenitással, a jog pedig a nemzet akaratával. Rousseau szerint a politika feladata

találni egy olyan társulási alakot, mely az összes közerővel védelmezze a társultak mindegyikének személyét és javait, s amely által mindenki csatlakozván a többihez, mégis csak önmagának engedelmeskedjék és olyan szabad maradjon, mint azelőtt volt.

E nehéznek látszó feladat megoldására Rousseau csak egy eszközt ismer, s ez minden egyesülőknek teljes átengedése, lemondás személyéről és

jogairól a közösség irányában. Ezen átengedés valódi polgári halál, hasonló a szerzetesnek kolostorba lépéséhez; de Rousseau szerint semmi vesztélyei nem jár, mert

1) Mindenki magát egészen átadván, a feltétel mindenikre nézve egyenlő, és így senkinek nem áll érdekében azt a többi számára terhelővé tenni; 2) mindenki magát az összesnek, és nem egy személynek engedi át, s mert nincs egyetlen egyesülő sem, aki fölött bárki ugyanazon jogot ne nyerné, amelyet neki átengedett, mindenki egyenértékét kapja az átadottaknak, és emellett több erőt annak megvédésére, amije van.

Átadni a közösségnek lelkünket, szabadságunkat és javainkat, hogy viszont polgártársaink is ugyanazt tegyék, ez, mint első pillanatra beláthatjuk, olyan vásár, amelyben senki sem nyer, hanem mindenki feláldozza magát egy elvont lényért, melyet *szuverén*-nek vagy államnak neveznek. Rousseau azt mondja, hogy e szuverén az egész világ, de én azt tagadom. Amikor a gyakorlati alkalmazásra kerül a sor, amikor hatóságokat és hivatalnokokat kell kinevezni, kiderül, hogy a nép, mely gyakorolja a hatalmat, nem ugyanaz, amely

fölött ezt a hatalmat gyakorolják; a *Társadalmi szerződés* kormánya nem, mint Rousseau hiszi, mindenkinek önmaga, hanem elméletben mindenkinek a többiek összesége általi kormányzása, a valóságban pedig a többségnek, sőt legtöbbször egy vakmerő és rendezavaró kisebbségeknek az uralkodása. A köztársaság szabad, de a polgárai rabszolgák.

Rousseau érezte, hogy a rendszere ezen zsarnoksággal fenyeget, ellene azonban nem látott más óvszert, mint hogy a szuverén, azaz a nép mindig foglalkozzék a közügyek gondozásával; íme, visszatérünk az agorához és a fórumhoz. De hogy a társadalom életét szónokok hallgatásával, választások és ítéletek hozatalával töltsse, szükséges az alsóbb néposztályok létezése is, melyek amazok helyett dolgoznak; a rabszolgaság tehát legelső feltétele az így értelmezett politikai szabadságnak.

Ez az ellenvetés nem ijeszti el Rousseaut:

Hogyan, a szabadság nem tarthatná-e fenn magát, csak a szolgaság támogatásával? Talán. A két szélsőség érintkezik. Minden, ami nincs a természetben, nehézségekkel van összekötve, s

egyebeknél még inkább a polgári társadalom. Vannak olyan szerencsétlen helyzetek, amikor a szabadságot csak mások szabadságának árán lehet megvédeni, amikor a polgár nem lehet teljesen szabad, ha a szolga nem egészen rab. Ilyen volt Spárta helyzete. Nektek, modern népek, nincsenek rabszolgáitok, hanem ti vagytok azok, ti fizetitek meg az ők szabadságát a tiétekkel. Nincs miért kérkednetek ezen előny fölött, melyben én több gyávaságot, mint humanitást lállok.

Hogy Rousseaut mulattathaták az ilyen paradoxonok, azon nem csodálkozom; de hogy egy egész, és még hozzá felvilágosult század azokat komolyan vette, ez nagy szerénységgel tölthet el bennünket és megérteti velünk egy szellemdús férfiú e felkiáltását: „Ó, helyes érzék, téged a forradalmak kimenetelénél imádnak!”

Tegyük fel, hogy a *Társadalmi szerződés* rendszere lehetséges volna. Minden polgár szavaz, foglalkozik a közügyekkel és a többség határoz; mi garanciája van itt a kisebbségnek és az egyéneknek?

Semmi.

Rousseau egy újabb paradoxon által (mely nagy sikert aratott) megtanít bennünket arra, hogy a szuverén csalhatatlan és a népnek mindig igaza van:

A szuverénnek, mely csakis a társuló egyénekből áll, nincs és nem lehet azoktól különböző érdeke, következésképpen felesleges kezeseket adni az alattvalóknak, mert lehetetlen, hogy a test ártani akarjon minden tagjának. ... A szuverén, már az által, hogy létezik, mindig az, aminek lennie kell.

Nero és a Convent sohasem mondtak egyebet. Ők is a népet képviselték és a nép mindent megtehetett.

De amit egy római császár, egy halandó isten követelni merészelhetett, az egy keresztény hatalomnak nem áll tehetségében. A vallás nem tartozik Caesar alá, a lelkiismeret az államon kívül áll. Rousseau felfogta ezt, és a rómaiakat utánozva, egy politikai vallást alkotott, a szuverént pedig a társadalom főpapjává tette.

Van – úgymond – egy tisztán polgári hitvallás, melynek cikkeit megállapítani a szuverén joga,

nem ugyan megszabott égi dogmák gyanánt, hanem mint a társulás érzelmeit, amelyek nélkül lehetetlen jó polgárnak és hű alattvalónak lenni. Senkit sem kötelezhet azoknak elfogadására, de a szuverén mindazokat, akik bennük nem hisznek, száműzheti az államból, nem csak mint vallástalanokat, hanem mint alkalmatlanokat a társulásra, akik nem képesek őszintén szeretni a törvényeket és az igazságot, szükség esetén életüket is feláldozni a kötelességnek. Ha valaki, miután nyilvánosan elismerte ezen dogmákat, hitetlenséget tanúsít irányukban, *halállal büntetessék* mert a legnagyobb bűnt követi el, hazudván a törvények előtt.

Látjuk, honnan is vette Robespierre „legfelsőbb lényét”; mind a vallásban, mind a politikában nem ismert ő egyebet a *Társadalmi szerződés*-nél; Saint-Just és ő a legfanatikusabb apostolai voltak Rousseunak; mindketten egy evangéliumot hirdetnek a guillotine segítségével, ami azonban nem a szabadság evangéliuma. Az alkotmányozó gyűlésben, mely nemeslelkű és kitűnő elméjű férfiakból alakult össze, fájdalom, Rousseau befolyása emelkedett túlsúlyra. Korlátok közé szorították a végrehajtó hatalmat, a népre

bízták a hivatalnokok és bírák választását és komolyan törekedtek szabad intézmények felállítására; azonban jó vagy rossz intézkedéseik mindegyike fölött egy elv: a gyülekezetük mindenhatósága, uralkodott. Mint a nép közege, magának tulajdonította a jogot minden megtételére, s reformálta az egyházat éppen úgy, mint a monarchiát. Mint Rousseau, a szabadságot azonosnak tartotta a népszuverenitással. A „Constituante” ezen hibájában osztozkodnak a forradalmi időszak szerinti III-ik és több más éveknek patriótái. Ha a szabadság csak egy alkotmányhoz volna kapcsolva, Európa népei már rég békésen élveznék e kincset, mely után folytonosan sietnek, de mindig eltűnik előlük.

Etatista forradalom
Franciaországban

A consulság, mint Staël asszony megjegyezte, restauráció volt. Bonaparte elfogadta a monarchia örökségét és átvette hagyományát, az embereket és dolgokat. Ő nem állította ugyan vissza az előjogok maradványát, de befejezte királyaink művét, mindent szabályosabb és erősebb centralizációhoz vezetett vissza. Erélyes adminisztráció, tökéletes egyenlőség és semmi szabadság: ilyen volt az első consul kormányrendszere. XIV. Lajos volt ő, több elmével és kevesebb habozással. Mint a nagy király, épp olyan féltékeny volt a hatalma

íránt, abban a pillanatban vetette uralma alá a katolikus egyházat, amikor ez a szabadságot köszönettel fogadta volna; átalakította az egyetemet, visszaállította a cenzúrát, kiterjesztette hatalmát a franciák karjaira és lelkére egyaránt.

A restauráció visszatérése volt a királyi családnak, de nem a régi királyságnak. A Charta Montesquieu eszméin, nem pedig a hajdani monarchián alapszik, bárha ezt mondja egy előszó, melyet a látszat megmentése és a legitimitás népszerűsítése végett írtak. XVIII. Lajos nem feledte el a provençei gróf nézeteit, és a száműzetés is használt neki. Szerencsétlenségére a restaurációnak, melyet a külföld hozott be és az emigráció cselszövései kompromittáltak, fennmaradását ellehetetlenítő múltja volt. Egy bölcs és szilárd szellemre, egy új IV. Henrikre lett volna szükség, hogy az kibékíttessék Franciaországgal, a végzet azonban X. Károlyt adta nekünk, egyikét azon becsületes, de korlátolt egyéneknek, akik arra látszának hivatva lenni, hogy elveszítsék az országokat. A restauráció alatt Franciaország mégis megízlelte a szabadságot, bárha ez még mindig csak a politikai szabadság volt. Folytak parlamenti csatározások, hoztattak és töröltettek el választási törvények, de az

adminisztráció nem gyengült; a királyból és a kamarából összetett állam folyvást abszolút volt; nem engedték meg azokat a részletes szabadságokat, melyek szokásokká válnak és megátolják a forradalmakat.

Az 1830-i események a hatalomhoz juttaták azokat, akik az előbbi uralom alatt a választási, szólás- és sajtószabadság mellett küzdöttek, és velük együtt a hazafias írókat, akik védelmezték szereink dicsőségét az emigráció gyűlölete és igaztalanságai ellen. Nehéz volt a munka, mely rájuk nehezedett; rossz szemmel nézve a papság, megtámadva a royalisták által, csak a középosztályok ingatag ragaszkodására támaszkodva, mozgalmak közepette, a sajtó kereszttüzeiben kellett nekik a szabadságot megalapítani. Nem akarom megítélni a tizennyolc évig tartó kormányzatot, melynek olyan szomorú vége lett. Az élőkkel szemben a bírálat igen nehéz, s nekem nincs kedvem megtámadni a legyőzötteket. Még hagyján, ha ne szolgáltam volna én is azt a rendszert; én azt szerettem, osztottam illúzióit egész Franciaországgal együtt, és sajnálom azokat a nemes intézményeket, amik vele elbuktak. Azonban legyen szabad jeleznem a hibát, ami megakadályozta a szabadság

meggyökerezését közöttünk, és amely nem egyes államférfinak, hanem a nemzet egészének volt hibája. Az, ami előidézte a vesztünket, mindig *az állam hamis felfogása* volt. Mi úgyszintén összetevítettük a választási és a parlamentáris szuverenitást a szabadsággal.

Először is, volt szószékünk és sajtónk, amelyekkel mindent el lehetett mondani. Ezek bizonyára hatalmas garanciák, de az is szükséges, hogy legyen mit megvédeni e garanciáknak, hogy a védfalak mögött azoknak megőrzésére kész katonák foglaljanak helyet. A sajtóval és a szószékkel bizonyára szabad egy ország, de ebből nem következik, hogy meg is kedvelje az intézményeit. Hogy a polgárokból felébredjen a ragaszkodás a politikai jogaik iránt, időben hozzá kell őket szoktatni a nyilvános élethez, helyi gyülekezeteikre bízva a község, a megye, az egyház és az iskola ügyeit; élveztetni kell velük azokat a partikuláris szabadságokat, melyek a modern társadalomban inkább megilletnek bennünket, mint a szuverenitásnak végtelen kis része. E tekintetben, fájdalom, nem tették meg mindazt, amit tenni kellett volna. Engedélyeztek ugyan némi municipális jogokat, de ugyanakkor összevonták azon hálózatát

is a centralizációnak, mely zsibbadásba ejti és el-
lankasztja Franciaországot.

A protekcionista rendszer, fenntartva a nagy-
iparosok befolyása által, alig enyhült; az oktatás
csak lassan terjedt el, de mindig az állam kezei ál-
tal, melyek kizárták a szabadságot. Ha megadták
volna a katolikus egyháznak azt a függetlenséget,
mellyel Belgiumban bírt, meghódították és le-
fegyverezték volna őt, míg olyan törvények fenn-
tartása által, melyeket nem mertek többé alkal-
mazni, felingerelték a papságot és neki hódoltak
meg. A társulási jog, e nagy tényező Angliában,
betiltatott; a sajtó – nyűgökkel korlátozva és ezál-
tal kevés számú hírlapokra szorítva – veszélyessé
vált, holott szétforgácsolása által könnyű lett
volna azt ártalmatlanná, sőt támaszt nyújtóvá is
tenni. Egyszóval megtartották a császári admi-
nisztrációt, és bár azt kétségtelenül szabad szel-
lem hatotta át és a nyilvánosság mérsékelte, az
eredeti seb elpalástolva igen, de kigyógyítva nem
volt. A népeket más úton kell a szabadsághoz ve-
zetni.

A közvélemény – ellenvethetik – nem kívánt
többet. A sajtóban és a szószéken inkább verse-
nyeztek a hataloméért, mint beszéltek a hatalom

korlátozásáról. Egyik párt követelte a tanítási szabadságot, hogy azt a maga hasznára zsákmányolja ki. A társulási jog csak az erőszakos tömegeknek vált volna hasznára, akik fenyegették az államot, a családot és a tulajdont. A hirlapbélyeg és kaució nélküli sajtó pedig kivonhatta volna magát a megtorlás alól. Ezen ürügyek csak látszólagosak; én megengedem, hogy engedtek azok befolyásának, és azt is bevallom, hogy a minisztériumok folyvást fenyegetve a szószékről és csak napokig élve, még a legszükségesebb reformok előkészítésére is alig gondolhattak.

De az sem kevésbé igaz, hogy Belgiumban ugyanazon nehézségek között és idő alatt megtudták szervezni a szabadságot, míg Franciaországban minden a szószék nagyszerű, azonban meddő küzdelmeinél maradt. Ez ékesszólás volt, de nem politika. Észre is vették ezt, csak hogy igen későn, amikor már az örvény szélén álltak. Az ország, megunva a viszálykodásokat, melyek semmit sem használtak neki, közönyösen tekintett sorsa elé; csak egy felkelés volt szükséges, hogy megdöntsék a kormányzatot, mely őszintén szeretete Franciaországot és tizennyolc évig megőrizte jólétét és biztonságát.

Az 1848-i forradalom kimutatta, mennyire távol áll a mi nemzedékünk a szabadelvű eszméktől. A restauráció alatt igaz elveket védelmeztek; Benjamin Constant, Madame de Staël, Jean-Baptiste Say és iskolája bírtak a szabadság érzetével, a császársági kormányzat felnyitotta a szemeiket. 1848-ban, 33 évnyi alkotmányos uralom után visszaestek az első forradalom legvégzetesebb tévedéseibe; két publicista azt hirdette, hogy „az egyén a társadalomért van, és nem a társadalom van az egyénért”; visszatérés volt ez a *Társadalmi szerződés*hez és a Convent zsarnokságához; az utópisták elnyomták a családot, indítványozva, hogy alakuljon Franciaország egy laktanyává; a törvényhozók, eltelve az 1789-i előítéletekkel és féltékenységekkel, nem képzeltek semmi célszerűbbet a demokrácia uralmának megalapítására a végrehajtó hatalom elerőtlenítésénél, mintha ennek erélyessége ne volna első garanciája éppen a szabadságnak.

E politikának menete nem volt kétséges; felvan az írva a történelem minden lapjára. A nép élt a szuverenitásával abból a célból, hogy lerázza nyakáról az anarchiát. A forradalmak, a polgárháborúk, a sajtó fenyegetései és dühöngései után

félelmet idézett elő a szabadságnak pusztá neve is, bár a szabadságnak semmi köze nem volt az ilyen túlkapásokhoz. Franciaország, mely munkájából élt, belefáradt e rendetlenségekbe s nyugalmat és békét kívánt minden áron.

Franciaország 1848-i története közös Németországgal, Spanyolországgal, Olaszországgal és mindazon országokkal, melyekben a szabadság nem ment át a nép erkölcsi közé. Mig Anglia, Hollandia és Belgium, büszkén intézményeikre, nyugtalanság nélkül nézték a szélvészt, mely körülöttük dühöngött, az egész szárazföldön kihirdették a nép szuverenitását és lehetetlen alkotmányok fölött tanácskoztak. Mindez nagyon rövid ideig tartott; az 1848. év március havának vívmányai, ahogy azokat Németországban nevezik, olyan gyorsan elenyésztek, ahogy azok létrejöttek, anélkül, hogy bárki védelmükre kelt volna. Viszátértek a kiindulási ponthoz, sőt még annál is visszább, meglehetősen azzal, hogy csalódásaik száma eggyel több.

Mindazonáltal a politikai átalakulásnak ezen óhajításában nem volt minden képtelenség; nem kellett sok tapasztalás annak előrelátásához, hogy a csend és az elfeledés egy évtizede után megint

feltűnnek ugyanazok a problémák és ismét mozgásba hozzák az elméket.

Az eszmék sosem halnak meg, az elnyomás csak megtisztítja azokat: amikor szeretnek, a népek – éppen úgy, mint az emberek – még összetartóbbak lesznek szenvedéseik, mint a siker által. Így van ez most egész Európában; új vágyak, régi remények élednek fel, egy új fázisa ez annak az eszmemozgalomnak, mely bennünket hetven év óta ismeretlen jövő féle vezérel. Ezt a fázist kell most tanulmányoznunk.

II.

SZABADSÁGESZMÉK EURÓPÁBAN

A tapasztalás megfizetési leckéit, de hasznát is nyújt a gondolkozóknak. A bukásukat követő napon a pártok elképzelték, hogy helyesebben fogantatosított intézkedésekkel, még egy hadcsapat vagy torlasz felállításával könnyen ki lehetett volna vinni a győzelmet; de ezek illúziók, melyek nem ringatják tévedésbe a helyes érzékű embereket. Az 1848. év március hava után könnyű volt belátni, miszerint hamis úton járnak, s nem állítják fel a köztársaságot, ha átveszik az első forradalomtól azon intézményeket, melyek nem tudtak

megélni. Az általános szavazójog kihirdetése, a választás mindenfelé elterjesztése, a hatalomnak egy gyülekezetben összpontosítása: mindez egyszerű és tiszta visszatérés volt a Constituante hagyományaihoz, részesítése az országnak a szuverenitás egy részében, *de nem a szabadságban*.

Ámde, ha van valami, ami után vágyódnak a modern nemzetek; ha van valami, amit nélkülöznek különösen napjainkban, amikor már megszerzték a polgári egyenlőséget, ez nem a hatalom, hanem a *szabadság*. Az, aminek terhe alatt szenvednek az emberek a szárazföldön, ami fölött panaszkodnak, nem egyéb, mint az ipar, a kereskedelem, a gondolat és a lelkiismeret bilincsekben tartása. Amit vádolnak, az nem a kormányforma, hanem a despotizmus, gyakorolja ezt akár egy ember, akár a többség, a centralizáció, a preventív törvények, egyszóval mindaz, ami akadályozza az egyén szabad és teljes kifejlődését.

A feladat többé nem az, hogy új alkotmányokat képzeljünk; sokkal számosabbak csalódásaink, hogyszem azt hihetnénk, miszerint valamely nemzet boldogsága egy papírdarab varázserejétől függ; a feladat az, hogy kieszközöltessék a kormányoktól, bármilyen alakban létezzenek is azok,

mindazon szabadság, melyet egy kormány megadhat s megadni köteles; hogy megszabják az állam és az egyén részét; hogy tiszteletben tartsák, szükség esetén erősítsék a hatalom igazságos előjogait, viszont az adminisztráció is maradjon saját terrénumán és ne sértse meg az egyén jogkörét.

Nem kell azt hinnünk, hogy csak Franciaországban foglalkoznak e nehéz kérdéssel; egész Európában napirenden van az, Angliában, Spanyolországban, Német- és Olaszországban egyaránt. Én is külföldön kísértem meg annak tanulmányozását. Franciaországban, amikor a szabadságról beszélünk, bizonyos egyének nyugtalankodni kezdenek és a szóló hangjának elnyomására törekszenek. Hűtlen célokat gyanítanak, igazságtalanságról panaszkodnak és vádolják a pártokat. Nehezebb ezt hasonló lovagias modorban tenni olyan férfiakkal, akik más nyelven, más országok számára írnak. Fel lehet ugyan ellenük hozni, hogy tévednek, de mégis meg kell őket hallgatniuk; mi nem is akarunk többet; ha a tévedés a mi részünkön van, mutassák azt meg nekünk, s törekedjenek arra, hogy igazuk legyen.

Wilhelm von Humboldt
és az állam tevékenységének határai

Az állam valódi attribútumairól a legjobbkönyvek egyikét Wilhelm von Humboldt írta.⁹ Franciaországban mindenki hallott ugyan beszélni Alexander von Humboldtról, ezen óriási szellemről, kit a tudomány néhány évvel ezelőtt elvesztett, de kevesebben ismerik bátyját; Németországban mindkettőt egyenlő fokra helyezik. Mint a modern filológia teremtője, mint keresztény bölcselő, kitűnő államférfi, valamint az

⁹ *Ideen zu einem Versuch, die Grenzen der Wirksamkeit des Staates zu bestimmen*, Wilhelm von Humboldt, Berlin, 1851.

alkotmányos szabadság védelmezője egy olyan korban, amikor annak megvetése annyi előny nyel jár, Wilhelm von Humboldt azon eredeti szellemek közé tartozott, akik mindig a dolgok kútfejét fürkészik s megtermékenyítenek mindent, amihez nyúlnak. 1792-ben Dalberg báró, a későbbi birodalmi választó kérésére írta meg tanulmányát „*az állam tevékenységének határaitól.*” A forradalom háborúi tartották kétségkívül vissza őt munkájának kinyomatásától, mely akkor úgysem talált volna olvasókra. Aki akkor a szabadságról gondolkozott, azt csak azért tette, hogy gyalázza azt. Humboldt műve egészen el lett feledve, s csak tizenhat évvel szerzője halála után jutottak azon szerencsés ötletre, hogy azt sajtó alá bocsássák. S elég különösen, a hatvan évet átélt munka ekkor is újdonság volt.

Ez könnyen megfejtető. A Humboldt által védelmezett eszmék azon alkotmányos iskolának voltak eszméi, mely 1789-ben részesült a közvélemény tetszésének első jeleiben. Humboldt Necker és Mirabeau tanítványa volt; Mirabeau politikai végrendeletéből, a „közoktatásról” tartott híres beszédéből vette ő könyvének e jellegét s alapeszméjét:

A nehézség az, hogy mindig csak a szükséges törvények hirdettessenek ki, hogy folyvást híven szem előtt tartassák a társadalomnak ezen valóban alkotmányos elve, hogy óvakodjunk a kormányzási dühtől, a modern kormányrendszerek e leggyászosabb betegségétől.

E termékeny eszméket a forradalom elfojtotta, a császárság megvetette, a restauráció nem vette eléggé számba; de mert igazak, mindig feltűnnek, s vannak pillanatok, amikor pallosként hatják át a lelket. Mi jelenleg ilyen pillanatokat élünk. Humboldt érdeme, hogy bölcséleti formát adott ezen eszméknek, hogy visszavezette a szabadságot egy erkölcsi elvre, hogy kimutatta, miszerint e szabadság félreismertetve azok által, akik rágal-mazzák vagy félik, nem egyéb, mint magának az egyénnek élete, a társadalomnak ereje.

Szerinte a végső, a legmagasztosabb cél, melyet az ember itt, e földön maga elé tűzhet, melyet az ész változhatatlan törvényei előírnak számára az, hogy tehetségeinek összesége kifejlesztésre kerüljön, az öntökéletesítés, még szenvedések árán is. Ez feladata az embernek, a kereszténynek, a polgárnak. Ahhoz, hogy e tökéletesedés teljes, hogy e fejlődés összhangzó legyen, két feltétel

szükséges: a cselekvés szabadsága és a helyzetek különfélesége. Ezen utóbbi feltétel könnyen csodálkozásra indíthat, és meglehet, nem is fogjuk fel egyszerre annak értelmét. S mégis ez az elmélet eredeti része, ez tanúskodik a legmélyebb államférfi belátásról, ebben előzte meg Humboldt egy félszázaddal kortársait.

A középkornak úgy, mint XIV. Lajos korának eszménye az egység minden dologban, a vallás, erkölcs, tudomány és ipar terén. Ezen egységet mesterséges eszközök által igyekeznek elérni: az állam állítja azt elő és tartja fenn. Így tehát nem a szellemek összhangzásán alapuló valódi egység, hanem egyformaság, azaz külső szabály, üres alak létezik, melyet az élő erőtlől minden opposzió megtörése által nyernek. A nép nem hisz, hanem hallgat; ez a csend és a mozdulatlanlanság uralma.

Ma már mindez másképpen van. Az emberi szellem szabatosabb és helyesebb felfogása igazabb eszmét adott nekünk az egységről. Az emberben, mint a természetben, végtelen különféleségeket engedünk meg: az egész, a különböző hangjegyek harmóniája hozza létre az élő egységet, melyet keresünk.

Colbert újjá kívánta alakítani az ipart, törvények által szabályozva a kelmék minőségét, szélességét és színét; napjainkban már tudjuk, hogy itt semmi tennivaló nincs, csak saját menetére kell hagyni a dolgot; a gyáros személyes érdeke teljesen biztosít minden szükséglet fedezéséről.

Bántalmazás nélkül megtúrni egy maroknyi protestánsot, ez XIV. Lajos szemeiben olyan vak politika lett volna, ami vesztét idézte volna elő az államnak; mi megnyugszunk abban, hogy nem akarunk bölcsőbbek lenni Istennél, s eltűrjük, amit ő megenged; és a tapasztalás minden nap tanúsítja, hogy a vallásszabadság nem árt az egyházaknak és hasznára válik az államnak. A katolicizmus életerősebb a pogány Angliában, mint a hívő Spanyolországban.

Németország egyetemlein mindenki tanár lehet és azt adhatja elő, ami neki tetszik; nem erőszakolnak a tanulókra sem mestereket, sem rendszert, s vajon a Rajnának melyik oldalán virágoznak inkább a tudományos ismeretek?

Mindenütt, az emberi tevékenység minden ágában a változatosság eszközli a haladást és az életet.

Ezek az új szempontok megdöntötték a régi politikát. Megértették végre, milyen rossz és meddő munka az egyöntetűségnek a törvények zsarnoksága általi kikényszerítése. Hogy valamely ország gazdag, iparúzó, erkölcsös és vallásos legyen, szükséges, hogy semmi se gátolja az emberi képességek végtelen kifejlődhetését, szükséges más szavakkal sértetlenül *tiszteletben tartani az egyén szabadságát.*

Az állam feladata Humboldt szerint két dologban összpontosul: kívülről a nemzeti függetlenség megvédésében, benn a béke fenntartásában. Íme, az *állam határai*. Humboldt átengedi az államnak a hadsereget, tengerészetet, diplomáciát, pénzügyet, legfőbb rendészetet, igazságszolgáltatást, az árvák és a tehetlenek gondozását; de elvonja tőle a vallást, nevelést, erkölcsöket, kereskedelmet és ipart, s mindezt két alapelve, a cselekvés szabadsága és a helyzetek változatossága értelmében.

S vizsgáljuk meg, hogy a valóságban mekkora az állam befolyása még ott is, ahol a lelkiismeret nem áll neki ellent. Tehet-e az adminisztráció egyebet, minthogy rendeletei által megállapítsa a legkisebb közös nevezőre alapított nemét a gépies

egyöntetűségnek? Ezáltal azonban meggyengül az egyéni erély, elszunnyad a gondolat, elsatnyul a jellem, elnyomást szenved a felelősség. Ha megcsonkítják a társadalmat e prokrusztészi ágyon, olyan terhet helyeznek az állam fölé, mely azt özszeroskadásra kényszeríti. Gyengítve vagy erősítve lesz-e az által az állam, ha egyidejűleg zsarnokká, fősvénnyé és pazarlóvá tesszük? S ha ez áll, amikor csak érdekekről is van szó, mennyivel inkább igaz akkor, amikor az emberi szellem az, mely semmi által nem igazolható elnyomás alatt szenved?

Felhozható e, hogy Humboldt megtagadja az állam erkölcsi jellegét, s a hatalmat az utcai rendfenntartásával megbízott csendőr szerepére szorítja? A legkevésbé sem, ilyen eszmére nem gondolhatott a gyönyörű *Levelek egy barátnőhöz* szerzője, a legbecsületesebb és a legvallásosabb kedélyek egyike. A társadalom nem élhet vallás, erkölcs, nevelés, ipar és kereskedelem nélkül; azonban nagyon jól fenntarthatja magát, ha nincsenek benne hivatalos erkölcsök, uralkodó egyház, nemzeti nevelés, iparúzó kasztok és kereskedelmi monopóliumok. Az-e a vallásos és erkölcsös állam, amelynek polgárai jámborak és őszinték,

vagy ahol az állam szabályozza a hitet, a magaviseletet és szenteskedésre kényszeríti az alattvalókat? Az erényt, igazságot és tudományt a fejedelmek rendelete vagy az emberi szellem szabad munkája hozza-e létre? Minden kérdés ebben öszpontosul. Humboldt nem rombolja le és nem gyengíti meg egyetlen elemét sem a társadalomnak, sőt ellenkezőleg, több erélyt és cselekvőképességet akar adni annak; ő ismét ruganyosakká teszi az összenyomott erőket, és arra törekszik, hogy minden polgár többre legyen képes, hogy mindeniknek erélye által növekedjen az állam hatalma.

John Stuart Mill
a szabadságról

Humboldt eszméi észrevehető befolyást gyakoroltak Mill-nek *A szabadságról* írt munkájára.¹⁰ Mint bátor közgazdász és lángelméjű bölcselelő, John Stuart Mill tágabb körűvé tette a feladatot. Nemcsak az államot, hanem a társadalmat is jogos korlátok közé akarja ő szorítani; már kifejezéseinek tisztasága elárulja, hogy angol és nem német, és hogy oly országban él, ahol gondolatait mindenki teljes világosságba helyezheti. Azonban e különbségek mégis csak külsőleg léteznek; ha az

¹⁰ John Stuart Mill, *On Liberty*, London, 1859.

alak nem is ugyanaz, az alap közös; Mill más úton, de egyazon következtetésekhez jut, mint Humboldt.

A tárgy, melyet maga elé tűz, mint mondja, megvizsgálása azon hatalom természetének és korlátainak, melyet a társadalom jogosan gyakorolhat az egyén fölött:

Olyan kérdés ez, mely ritkán volt tárgyalva, és alig olykor általánosságban megvitatva, pedig titkos jelenléte által folyvást a legnagyobb befolyással van korunk gyakorlati vitáira, s a jövőnek tagadhatlanul fő életkérdését képezi. Éppen nem mondhatjuk újnak, mert hiszen bizonyos tekintetben ez osztja meg az emberiséget a legrégebb időktől fogva, de a haladás azon fokán, melyre a népfajok műveltebb osztályai jutottak, új alakban jelentkeznek, s azért egészen más és alaposabb tárgyalást igényel.

Hol vannak tehát a határok, melyeknél a társadalomnak meg kell állapodni, melyek előtt a közvéleménynek is el kell ismerni illetéktelenségét? Mill könnyűnek tartja ezeknek meghatározását. Az egyedüli ok, mely feljogosíthat egy embert, vagy emberi társulatot mások szabadságának korlátozására, az önvédelem szükségessége, a „self-protection”. Civilizált társadalomban az állam

csak azon okból avatkozhat az egyén életébe, hogy megakadályozza őt mások megkárosításában. Lehet-e arra kényszeríteni a polgárt, hogy tessen vagy elmulasszon valamit, mert az érdekében áll, mert attól függ jóléte, mert a közvélemény igazságosnak találja, hogy e tekintetben engedelmessédjön a hatalomnak? Nem, válaszolja Mill; ezen különleges okok lehetnek ugyan helyesek, de nem képeznek jogcímet az államnak cselekvése feljogosítására. Magaviseletünknek a társadalom ítélete alá tartozó egyetlen része az, mely másokat is illet; ami pedig csak ránk vonatkozik, az a magunkén kívül nem esik más joghatóság alá. Az egyén ura önmagának, testének és lelkének; szuverenitás ez, melynek megsértése senkinek nem áll jogában.

Mindnyájunk számára létezik tehát egy fenntartott terület, melyre a társadalom nem léphet igazságtalanság nélkül: s ez életünknek azon része, mely csak önmagunkat, vagy másokat legfeljebb közvetve illet. Íme, ez a szabadság birodalma. Semmi nem igazhatja le a gondolatot és lelkiismeretet, mert ezek személyes dolgok; semmi sem akadályozhat bennünket bármely tárgyra vonatkozó véleményünknek a kijelentésében; semmi

nem gátolhatja meg azt, hogy bárki tetszése szerint válassza meg foglalkozását és úgy rendezze be életét, amint neki tetszik; senkinek nem szabad útját állni annak, hogy valamely polgár másokkal egyesülhessen egyéni szabadságaik közös élvezésére. Az mit sem tesz, hogy bizonyos egyén, vagy éppen a többség eljárásunkat esztelennek, visszásnak, veszélyesnek találja; amíg nem sértjük meg mások szabadságát, mindenkinek szabad ugyan bennünket gáncsolni, de senkinek sincs joga azt mondani, hogy „ezt tedd meg, azzal pedig hagyj fel.”

Bármilyen is legyen kormányzatának alakja, minden társadalom, mely nem tiszteli ezen szabadságot, nem szabad társadalom; szabaddá csak akkor lesz, ha a fennebbi jogoknak abszolút, feltétlen érvényét elismeri. Jólétünket azon úton megvalósítani, amelyet tetszésünk szerint választunk, nem tartva semmitől, míg nem hatolunk idegen jogkörbe: ez az egyedüli szabadság, mely nevére érdemes. Minden egyéb pusztá, lelketlen bálvány azok számára, kik szavakkal engedik magukat kifizettetni.

Elméletben senki sem tagadja meg ezt az elvet, és mégis, ahogy azt Mill megjegyzi, napjainkban

minden civilizált népnél létezik hajlandóság az egyénnek a társadalom alá vetésére a közvélemény és a törvények ereje által. Bizonyos tekintetben még nagyobb a türelmetlenség az Egyesült Államokban, mint vén földrészünkön. Amikor a demokrácia azt hiszi, hogy igaza van, könnyen zsarnokká válik és nem tűri meg az érzelmek különféleségét. Itt rejlik a zsarnokság csírája, melyet Mill megjelöl; e társadalmi erőszakosság ellen tiltakozik ő lángelméjének egész erélyével.

Mindenekelőtt védelmezi a *gondolat* és a *szó*lás szabadságát. Ez látszólag bölcsészeti tétel, holott a valóságban időnknek nagy és kiemelkedően gyakorlati kérdése, ugyanis ez a szabadság foglalja magában a *vallás*, a *tanítás*, a *sajtó* szabadságát, minden jogoknak e feltételeit s garanciáit. Mill éppen olyan szabatossággal, mint ügyességgel oldja meg feladatát. Szerinte a gondolat és a szó-lás szabadsága korlátlan jog. Ha az egész emberiség egyetlen ember kivételével egy nézeten volna, az emberiséget nem illetné meg az a jog, hogy ezt az embert hallgatásra kényszerítse; mert amikor ő beszél, a saját szabadságával él és nem követ el senkin sérelmet. Mill ennél is tovább megy; szerinte ezt követeli nemcsak az egyén joga, hanem a

társadalom érdeke is. E kevésbé érzett igazság kimutatása végett Mill három hipotézist állít fel és azokkal bizonyítja be, hogy semmi esetben sem célszerű elhallgattatni azt, aki nyilvánosan ki akarja fejezni véleményét. Lehetséges ugyanis, hogy e vélemény helyes; tagadni e lehetőséget annyi, mint magunknak csalhatlanságot követelni. Hasztalan hivatkoznak nagy frázisokkal a vallásra, az erkölcsiségre és a társadalom érdekére. Szókratész mint hitetlen és az ifjúság megromtója szenvedett halált, Jézust mint istentagadót feszítették keresztre. Vajon több szellemmel bírnak-e mi, mint az athéniak, vajon vallásosabbak vagyunk-e, mint a zsidók? Megtérése előtt Szent Pál a keresztények első üldözői közé tartozott; Marcus Aurelius mint istentelenekeket és lázadókat végeztette ki a mártírokat. Ilyen példák megtaníthatnak bennünket a szerénységre és a szólásszabadság elfogadására. A régiek „igazságai” között hány olyan van, melyet mi otromba abszurditásnak tartunk? És ki tudja, a napjainkban bölcseknek és csalhatlanoknak tartott nézetek közül mennyi fog húsz év alatt az elavult s veszélyes dőreségek közé vándorolni.

De tegyük fel, hogy a kérdéses vélemény téves; az mégis tartalmazhat részben igazságot; az emberi ismeretek történelme mutatja, hogy a hiba általában nem egyéb, mint a dolgok hiányos felfogása, az igazság egyik oldalának aránytalan megnagyobbítása. A politikai tudomány el van árasztva állítólagos axiómákkal, mellyek se feltétlenül helyteleneknek, sem igazaknak nem mondhatók, s amelyek éppen a valóság és a tévedés ezen összevegyülése által tévesztenek meg bennünket. A szólásszabadság megakadályozása arra kárhozlatna, hogy soha ne szabaduljunk meg e zavarból.

Tegyük fel végül, hogy az adott közvélemény maga a tökéletes igazság, s hogy (amit feltennünk nagy merészség) arról egészen bizonyosak vagyunk; a szólásszabadságot ekkor is meg kellene engednünk. Miért? Mert az igazság nem valami kézzelfogható dolog, nem bűvös szólásforma, melynek említése már csodákat művelhetne. Hogy az igazság lelkünkre hasson, szükséges, hogy meggyőződéssé váljék, hogy szívünkbe véssődjön és egy részét alkossa életünknek. Nem bizonyítja-e azt a történelem, hogy amely országban a tévtanokat üldözték, ott a hit is meggyengült?

Nem látjuk-e, hogy mindenütt, ahol a sajtó néma, a romlottság, a hanyatlás következik be? Mint fény árnyék, úgy igazság tévedés nélkül nem létezik; az egyiknek elnyomása mindkettőnek kialakítását vonja maga után.

Mill igazsággá változtat át egy szofizmát is, ami bár divatos, de nem kevésbé hamis. A szólásszabadság – mondják – megengedhető, de csak ha mérsékelik. Legyen, dehát mi eszközölheti ezt a mérséklést? Egyetlen érvnek el nem hanyagolása, semmi ténynek el nem nyomása, az ellenkező véleménynek gúnytárggyá nem tétele, alaptalan okoskodásoknak mellőzése: ezek nagyon helyes feltételei az igazság felfedezésének, azonban kénytelenek vagyunk bevallani, hogy minden vitában azokat mindkét oldalon egyenlően elfelejtik. Legalább – mondják – ismét tiszteletben kellene tartani a jellemet, mellőzni az epességet és a becsületsértést. Igen helyesen – válaszolja Mill – csakhogy a fegyverek legyenek egyenlők mindkét félnél és ne tekintsék erőszakosságnak, kihágásnak, alávalóságnak az egyiknél azt, amit a másiknál buzgalom, nemes hév és szent indignáció névvel illetnek. Mindezekre nézve csak egy bíró létezhet; s ez nem a törvény, hanem a közönség.

A gondolat és szólás szabadsága után Mill áttér a *cselekvés* szabadságára. Itt is ugyanaz a feladat és ugyanazon érvek döntenek. Ha hasznos különböző vélemények létezése, nem kevésbé szükséges, hogy változatos cselekvések is legyenek, és – mindenkor fentartatva mások jogkörét – szabad tér engedtessek a szeszély és az elme játékának. Az egyéniség, vagy más szóval az eredetiség feltétele és lételeme mindannak, amit tudományok, művészetek, nevelés és polgárosodás neve alá foglalunk. Ez az, amit nem látnak be a szocialisták, akik az emberiségből mozdulatlan tömeget akarnak alkotni; ez az, amit nem értenek meg a politikusok, akik magukat hiszik az egyedüli bölcseneknek és okszerűen cselekvőknek, és akik a társadalmat örömezt átalakítanák egy katonai ezreddé; ez az, amit nem érez maga a társadalom sem, mely csodálkozik azon, hogy iránya nem tetszik mindenkinek; mely fél az eredeti szellemektől, bárha csakis általuk halad előre.

Nem az a fontos dolog, mondja szokott mélységével Mill, hogy mit tesznek, hanem hogy mik az emberek. Mindazon művek közül, melyeket kezeink alkotnak, legnagyobb maga az ember. Ha közelebről olyan gépeket találnának fel, melyek

gabonát vetnek, harcolnak, pereket folytatnak és ítéletet mondanak, templomokat építenek és azokban térdre hullanak: ezek a gépek, melyek mindent megtesznek, amit mi, érnének-e annyit, mint az emberi lények legutolsója? Az emberben egyébnek is kell lenni, amiből tettei erednek; erőnek, mely ezen tetteket létrehozza; és ezen erő az egyéniség, vagy más név alatt a *szabadság*. Az emberi természet nem gép, megnyilvánulásaiban és munkájában nem változatlan, hanem szüntelen növekedő és változó étellel bír. Ez függetlenséget kíván meg, hogy minden irányban kiterjeszkedhessen.

De, mondják a politikusok, miért is ne szabályozhatná ezt a fejlődést az állam, mely a társadalomnak minden ismerete és segédeszköze fölött rendelkezik? Mert nem tudja, és nem tudhatja, hol fogja magát kivetni azon nedv, mely a fa belsőjében folydogál. Az emberiség nem hasonlít a géphez, melyben minden résznek működését ismerjük, holott senki nem tudja azt, mi forr az ember szellemében. Az állam látja a múltat, de mitsem tud a jövőről: minden, amit állítólagos bölcsességével tehet, az, hogy a társadalmat a már elkészített barázdában tartsa és mozdulatlanságra

kárhoztassa, ami élőlényre nézve annyi, mint a halál. E részben, teszi hozzá Mill, intő példaként szolgálhatnak a Kínaiak, egy sok tehetséggel, sőt-némi tekintetben mély bölcseséggel megáldott nemzet, mely e tulajdonságait leginkább azon ritka szerencsének köszönheti, hogy már igen korán kiemelkedően jó szokásokra tett szert, melyek nagyrészt olyan férfiakról származtak, kiket bizonyos megszorításokkal még a legfelvilágosultabb európai is bölcseknek és bölcsészeknek kénytelen elismerni. Nevezetes e szokásokban azon intézmény, mely szerint a község minden egyes tagját a bennük foglalt lehető legnagyobb bölcsesség részesévé igyeksenek tenni; azok számára pedig, akik abból legtöbbet sajátítottak el, biztosítják a hatalom és tisztesség polcait. Kétségkívül azon nép, mely erre képes, feltalálta az emberi haladás titkát, és azt hihetnénk, hogy állandóan meg is maradt a világ művelődési mozgalmának élén. Pedig éppen ellenkezőleg, a Kínaiak megtorpantak, és évezredek óta egy lépést sem tettek előre; és ha valaha megindulnak a haladás útján, az csak idegenek közbejöttével történhet. Reménységen felül sikerült nekik az a cél, amin jelenleg az angol filantrópok olyan szorgalmasan

fáradoznak, t. i. az emberek egyenlősítése; náluk már gondolkozásban és magaviseletben is mindnyájan ugyanazon elveket követik. Korunk közvéleményének uralma szervezetlen alakban éppen az, amivé a kínaiak nevelési és politikai rendszerei szervezett formákban fejlődtek, s ha az egyéniség nem rázza le jármát, Európa nemes múltjának és a kereszténységnek dacára abba az állapotba jut, amelyben Kína tesped.

Az eddigiekből látjuk, hogy Mill a *társadalomnak* azokat a határokat tűzi ki, melyeket Humboldt az *államnak* szabott meg; és igaza van. Hogy jámborak, műveltek, becsületesek, szorgalmasak legyünk, ez kétségkívül mindenkinek érdekében áll, de vajon ad-e ez az érdek szomszédomnak jogot arra, hogy nekem megszabja a magaviseletemet és az eszméimet? Van-e jogom valakit arra kényszeríteni, hogy úgy gondolkozzon és cselekedjen, ahogyan én? És ha ez nincs az egyénnek hatalmában, hogyan illetné meg a társadalmat, mely nem egyéb, mint az egyének halmaza, vagy az államot, mely a társadalom orgánuma? Van-e ezen független egységekből alakult összeségben olyan misztikus erő vagy jog, mellyel az egységek egyike sem bírna? Nyissátok fel a történelmet. A

társadalmi érdek nevében ragadta az állam kezei közé a vallást, erkölcsöt és ipart, és mi lett ennek az eredménye? Hogy az embereket vallásosságra kényszerítsék, a vérpadhoz, száműzetéshez és inkvizícióhoz kellett fordulni, és arattak ezek által hitetlenséget, babonát és tudatlanságot. Az erkölcsiségről való gondoskodás minden intézmények legerkölcstelenebbjéhez, a rendőrséghez vezetett. Azok-e a felvilágosult nemzetek, melyeknél a kormányok elnyomják a sajtó túlkapásait és csak az igazságot hagyják szabadon? E kérdésre válaszul előttem áll Ausztria és Oroszország! És keressetek végül olyan országot, melyben a nemzeti munkát tilalmakkal és monopóliumokkal támogatják; vajon munkás és szorgalmas polgárokat, vagy pedig tunya és nyomorult népet fogtok-e benne találni? Ezeknek az örökös számítási hibáknak az okát könnyen beláthatjuk. A dolgok természetét nem lehet kényszeríteni; a vallás, erkölcs, igazság, művészet és tudomány nem jelvények, melyeket felsőbb rendeletről a sapkáinkon viselhetünk, hanem érzelmek, eszmék és akaratok, melyeknek székhelye az egyén szívében és szellemében van, melyeket csak a szabadság szül és táplál. Erőltetni az embereket a hitre, érzelemre

és szabadságra annyi, mint arra kényszeríteni őket, hogy legyenek szabadok. Rousseau, nem tartva a paradoxonoktól, *Társadalmi szerződés*-ben eddig ment el anélkül, hogy észrevette volna annak logikai és anyagi lehetlenségét, hogy belátta volna, miként nem egyeztethetünk össze két olyan kifejezést, melyek egymásnak ellentmondanak és egymást kizárják. Kétségbevonhatatlan igazságok ezek, csak hogy Franciaországban három évszázad szokásai és előítéletei harcolnak ellenük.

Van egy sarkpont, melyet Humboldt mellőzött, míg Mill bámulatós ügyességgel érint meg. Nem elegendő meghatározni az állam és az egyén jogkörét; van a kettő között egy semleges tér, de amelybe az állam magát már rég behelyezte. Mill ki akarja onnan űzni az adminisztrációt, hogy nagyobb teret nyújtson a szabadságnak. Ellenvetései, melyeket az állam beavatkozására vonatkozóan felhoz, eredetiek és megérdemlik figyelmünket. Ahogy írja:

Mindenekelőtt valahányszor az egyének helyesebben intézik el valamelyik dolgot, mint az állam, és rendszerint így szokott lenni, bízzátok azt a magánvállalkozókra. Százszor is megvitatták

ezt a nemzetgazdasági problémát, és a tapasztalás mindig az adminisztráció ellen nyilatkozott, úgyhogy szükségtelen is erről többet szólni.

A második ellenvetés inkább megközelíti tárgyunkat. A társadalomban nagy számmal léteznek olyan ügyek, melyeket az egyének talán kevésbé jól végezhetnek el, mint a hatósági közegek, de amelyeknek a polgárokra bízása mégis kívánatos. Mill példaként felhossa a polgári esküdtszéket, a municipális közigazgatást, kórházakat, jótékony intézeteket, takarékpénztárakat. Számos üzletágot csatolhatnánk még ide, mint pl. a biztosító intézetek, bankok, a vasúti és hajózási társulatok. Nemcsak szabadsági, hanem közművelődési és fejlődési kérdések is ezek. A község és a társulás, íme az a két iskola, melyekben a polgár kiképezheti magát a nyilvános életre; íme a foglalkozás, mely kiragadja őt egoizmusából vagy családjának szűk köréből; itt tanul ő meg a közérdek szempontjából cselekedni, itt találja meg hazáját s lelkesül érte. Vegyétek ezeket el, és a szabad alkotmány se nem fejlődhet, se magát fenn nem tarthatja, ahogyan ezt Franciaországban már tapasztaltuk. Ha az egész nyilvános élet egy szószéken van összpontosítva, az ország két részre, a

kormányra és az ellenzékre oszlik, s ezen utóbbi ellen, melyet az elégedetlenségnek, a megtorlási és dicsvágnak minden neme növel, a kormány vak, és előbb-utóbb tehetetlen ellenállásra lesz kényszerítve. Oszszátok szét a folyót ezer csatornára, melyek mindenfelé elviszik a termékenységet; ez az egyetlen eszköz annak elhárítására, hogy idővel az összetorlódott hullámok ne áradjanak ki és ne romboljanak le mindent. Egy másik nem kevésbé nyomós ok az állam beavatkozásának korlátozására az, hogy hátrányos szükség nélkül növelni az adminisztráció hatalmát. Minden újabb működési ágazat, mely által a kormány cselekvési köre tágul, csak az emberi vágyakra és félelmekre gyakorolt befolyását növeli.

Ahogy Mill mondja:

Ha az utak, vasutak, a bankok, biztosító intézetek, a nagy részvénytársaságok, az egyetemek és a jótékonyági intézetek mind a kormány tevékenységének kifolyásai volnának; ha ezenfelül még a municipális testületek és a helyhatóságok is a központi kormányzat fiókjaivá válnának; ha mindazon különféle vállalatok tisztviselői a kormánytól várnák kinevezésüket, fizetésüket és előléptetésüket, maga a sajtószabadság és a törvényhozás népszerű szerkezete sem volna

képes meggátolni, hogy Anglia vagy bármely más ország csak névleg legyen szabad. És a baj annál nagyobb volna, minél hatékonyabb és tudományosabb szerkezettel bírna a kormánygepezet, s minél ügyesebb intézkedések állnának fenn aziránt, hogy csakis a legképesebb egyéneket szerezzék meg hozzá eszközként. Ha az ország minden kitűnő tehetségét kormányhivatalokra lehetne szorítani; ha minden olyan társadalmi ügylet, melynek elintézése rendszeres együttműködést és kiterjedt, sokoldalú ismeretet igényel, a kormánytól függene, és ha a kormányhivatalokat általában a legképesebb egyének tölténék be, úgy a pusztá szemlélődés kivételével, az ország magasabb műveltsége és gyakorlati értelmisége egyedül egy nagy számú hivatalnok-testületben központosulna, melyet aztán a nagy közönség minden kérdésben irányadóként tekintene; a tömeg attól várna útmutatást teendőire nézve, a tehetséges nagyravágyó pedig személyes előléptetést.

E bürokrácia körébe bejutni és ott magasabbramelkedni képezné a nagyravágyás egyedüli tárgyát. Ilyen rendszer mellett nemcsak a korlátokon kívül álló tömeg lesz képtelen – a gyakorlat tapasztalása hiányában – a bürokrácia működési módját megbírálni vagy korlátozni, hanem még olyan esetben is, amikor a zsarnoki intézmények eshetőségei vagy a népintézmények természetes fejlődése folytán újítási hajlammal bíró uralkodók jutnak hatalomra, olyan újítás,

mely a bürokrácia érdekeivel ellenkezik, nem lehetséges.

Az ilyen állapot szomorú példáját nyújtja az orosz birodalom, miként azt a szemtanúk leírásai tanúsítják. A cár maga sem tehet semmit a bürokrácia ellen; Szibériába küldheti ugyan annak bármely tagját, de az egész nélkül, vagy éppen akarata ellenére nem kormányozhat. Minden rendeletét hallgatólagos vétóval illetheti a félelmes testület, amennyiben nem teljesíti. A civilizáltságban előrébb haladt vagy élénkebb ellenállási szellemmel bíró országokban, ahol a nép megszokta, hogy mindent a kormány tesz helyette, vagyis inkább hogy ő maga semmitsem tesz anélkül, hogy a kormánytól nemcsak engedelmet kérne, hanem hogy még a cselekvés mikéntjét is meg ne tudakozná, az ilyen nép természetesen a kormányt teszi felelőssé mindazon bajért, mely őt éri, és ha e bajok meghaladják béketűrését, feltámad a kormány ellen és kitör a forradalom; mire aztán akad valaki, aki a nemzettől nyert jogos hatalmánál fogva, vagy anélkül is a kormányra lép és rendeleteket oszt a bürokráciának, és minden körülbelül úgy folytatódik, mint azelőtt; a bürokrácia nem változik, és senki nem is képes helyét elfoglalni.

Egészen másként áll a dolog olyan népnél, amely megszokta az ügyeit önmaga intézni. Ha az amerikaiak egyszerre csak kormány nélkül maradnának is, minden kis testület képes lesz

magának náluk azonnal kormányt teremteni, s bármely közügyét elegendő renddel, értelemmel és határozottsággal intézni. Ilyennek kellene lenni minden szabad népnek; amely nép erre képes, bizton remélheti, hogy szabad lesz; az ilyen nép sem egyesek, sem valamely testület előtt nem fog szolgálilag meghajolni, csak azért, mert ez utóbbiak képesek a központi kormány rúdját megragadni és irányítani. Semmiféle bürokrácia sem kecsegtetheti magát azon reménnyel, hogy az ilyen népet olyan tettnek elkövetésére vagy olyasvalaminek eltűrésére bírhatja, ami neki nem tetszik.

Ahol azonban mindent a bürokrácia végez, ott semmi sem létesülhet, amit a bürokrácia valóban ellenez. Az ilyen országok alkotmánya nem egyéb, mint a nemzet tapasztalásának és gyakorlati ügyességének szerves összpontosítása egy fegyelmezett testületben, melynek feladata a nemzet többi részét kormányozni, és minél tökéletesebb ez a szervezet magában véve, minél nagyobb képességgel bír a különböző osztályok legkitűnőbb tehetségeit magához édesgetni és ügyének megnyerni, annál tökéletesebb mindenkinek a szolgálata, még magának a bürokráciának tagjait sem kivéve. Ugyanis a kormányzók épp olyannyira rabszolgái saját rendszerüknek és fegyelmüknek, mint amennyire rabszolgáik nekik a kormányzottak. Egy kínai mandarin épp úgy a zsarnokság teremtménye és eszköze, mint a legegyszerűbb földműves. Az egyes

jezsuita az alacsonysáig rabszolgája a rendnek, pedig maga a rend csak tagjainak együttes hatalmáért és fensőbbiséért áll fenn.

...Valamely állam csak annyit ér, amennyit alkotóelemei, az egyének érnek, és az olyan állam, amely polgárai értelmi fejlődésének és fensőbbiségének érdekeit képes háttérbe szorítani, valamivel több kormányzati ügyesség, vagy ennek azon látszata előtt, melyet az ügy kezelése részleteiben a gyakorlat nyújt; az olyan állam, mely az embereket eltörpíteni iparkodik, hogy így, ha mindjárt jótékony célokra is, annál engedelmesebb eszközként használhassa őket, csakhamar kénytelen lesz belátni, hogy kis emberek soha sem voltak képesek nagy dolgokat létesíteni, hogy a gépezet tökéletessége, melynek mindent feláldozott, végül mitsem használ, mert hiányzik az életerő, melyet, hogy a gépnugodtan működhessen, önmaga erőszakosan megsemmisített.

Mill munkájának e zárszavai határozott megtagadását foglalják magukban korunk filozófiájának; ő szembeszáll az árammal, ellenszegül a szárazföld mindenható közvéleményének, mely tért foglal Angliában is. A politikusok nem fognak mellette lenni. Szüntelen ismételni fogják minden hangnemben, hogy a népek nem képesek önmaguknak a vezetésére; a teoretikusoknak azt

mondják, hogy mindez kis mértékben félelmes; ha a baj egyszer jelezve s az igazság felismerve van, a siker csak idő kérdése; ezen teoretikusok, akiket nem méltányolnak a törpe s mégis dolyfös szellemek, mindig azok, akik megírják a darabot, melyet a jövő fog eljátszani.

Az egyedüli ellenvetés, melyet Millnek tehetünk, meghagyva neki a felelősséget néhány részletes eszméjéért, az, hogy ő csak egyik oldalát mutatja fel a kérdésnek. Látjuk nála a szabadságot, de az államot nem. A kormány úgy tűnik elő, mint ellenség, mely ellen harczolni kell; az adminisztráció mint seb, mely begyógyítandó. Ez volt a század elején a francia nemzetgazdák véleménye is, de nem érvényesíthették azt, mert igen messze megy; napjainkban meg van a hajlandóság az ellenkező túlzásba esésre, de e hajlandóságban nem éppen minden tekinthető tévedésnek.

Eötvös József
és az uralkodó eszmék

Ez az, amit érzett és megírt báró Eötvös József *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra* című munkájában. B. Eötvös kevésbé ismeretes Frankhonban, bárha Magyarország legkitűnőbb fiainak egyike. Mint költő, politikai és regényíró jelentős szerepet játszott, és közoktatásügyi tárcát is viselt. Ma¹¹ elnöke ő a pesti akadémiának; meghívott a birodalmi tanácsba és a

¹¹ Laboulaye e művét 1860. november havában írta.

politikai élete kétségkívül még nincs befejezve, bárha – feltéve, hogy babonás – csak mérsékelt ambícióval bírhat. Ha ugyanis hitelt adhatunk annak, amit Pulszky Eötvös legjobb regénye, a *Falu jegyzője* angol fordításának élén elbeszél, 1837-ben egy francia jósnő ezeket mondotta neki: „Ön gazdag; ön szegény lesz; nőül vesz egy gazdag hölgyet; miniszter lesz és a vérpadon fog meghalni.” A jóslat teljesült az utolsó pont kivételével, mely – reméljük – nem egyéb hazugságnál. Azonban ha visszagondolunk Eötvös barátja, Batthyány vértanúra, kénytelenek vagyunk kijelenteni, hogy az osztrák kormánnyal szemben sem mérséklet, sem patriotizmus nem biztosíthat egy becsületes embert arról, hogy nem fog a hóhér kezei alatt meghalni. De bármi álljon is e jóslatról, Eötvös egy figyelemre méltó munkát írt, mely ránk, franciákra nézve egy kissé igen tudós alakban nagyon helyes eszméket tartalmaz a modern népek fölött uralkodó három nagy kérdés, a nemzetiségre, az egyenlőségre és a szabadságra vonatkozólag.

A szabadság problémája, melynek a szerző – aki arra vezeti vissza a másik kettőt – az első helyet adja, kimerítőbb módon van megvilágítva, mint

Mill iratában. Különböző szereplési körbe helyezve, Eötvös helyesebben meghatározta az állam feladatát; a politika, melyet védelmez, anélkül, hogy alapjában Milltől eltérne, mérsékeltebb, s a szárazföldön inkább alkalmazható. A történelemmel kezében kimutatja Eötvös, hogy napjainkban nagy birodalmak létezése szükségessé vált; ez képezi biztosítékát a nemzetiségnek és függetlenségnek; nincsenek azonban nagy birodalmak, amelyekben ne volna az államnak is nagy hatalma. A középkori, a feudális és municipális eszmék ideje lejárt; a feladat többé nem az, hogy a központi erőt helyi kiváltságok által korlátozzuk, hanem hogy előmozdítsuk az egyén fejlődését anélkül, hogy csorbát ejtenénk az állam legitim hatalmán. E feladatra vonatkozólag íme ezen szerzőnek éppen olyan elmés, mint új és helyesen leszármaztatott eszméi:

Az állam célja minden polgár erkölcsi és anyagi érdekeinek védelmezése. Az állam fenntartása tehát a szabadság első garanciája; nélküle biztonság nem létezik. Hogy megvédessék kifelé a nemzeti függetlenség, s benn minden egyénnek joga, jelentős erőre van szüksége az államnak; ezen erő azonban csak az eszközök és az akarat

egyesítése által állítható elő. Azon elemeknek, melyek a modern civilizációt alkotják, többszörözésével és komplikációjával a hősök kora, kik mindent önmaguk által cselekszenek, elenyészett, és napjainkban az akarat és eszközök egységét csak egy szervezet, egy rendszer: az összpontosítás adhatja meg. Hogy az állam betölthesse mindenki által elismert feladatát, szükséges, hogy erélyes összpontosításra alapítsák. Csakhogy ezen összpontosításnak, mely nem terjedhet ki mindenre, határai is vannak, mégpedig azonosak az állam legitim cselekvésének korlátáival.

A feladat ugyanaz; az állam különbözik mind az egyéntől, mind a társadalomtól; következőleg létezik egyéni és társadalmi élet, mely kívül esik jogkörén; azonban mindenütt, ahol az államnak szabad cselekedni, őt illeti meg „az utolsó szó,” hatalmának abszolútnak, vagy más szóval összpontosítottnak kell lenni. *Imperium nisi unum sit, esse nullum potest*,¹² mondta már Sciprio is Cicero „köztársaságában.” E tekintetben Rousseau elméletei is igazságot tartalmaznak. Amikor a függetlenség és a közbéke forog kérdésben, okunk

¹² „A legfőbb hatalom senkié, hacsak nem egyé.”

van mondani, hogy az állam összesége a polgárok-
nak, hogy a közjó mindenkinek java, a közakarat
mindenkinek akarata. Ha háború vagy forradal-
om üt ki, vajon ki nincs azáltal fenyegetve? Egé-
szén másként van azonban, ha csak a közérdek
nevében szólunk; itt Rousseau rendszere tarthat-
lannak mutatkozik. A belkérdések tekintetében,
melyek nem érintik a közbiztonságot, még az ál-
talános szavazati joggal bíró országokban is az ál-
lam akarata nem egyéb a *többség* nézeténél, mely a
tapasztalás bizonyítása szerint gyakran igazságtal-
an és igen könnyen a kisebbség és az egyén el-
nyomásává fajul.

Hol találhatóunk biztosítékokat a többségek
ezen zsarnoksága ellen? Az alkotmányos kor-
mányzatban? Nem, mert ez a többségek kormány-
zata, mely szintén igazságtalan és erőszakos lehet.
Ez nem azt jelenti, hogy Eötvös kevésre becsüli az
alkotmányos intézményeket; tizenkét év óta vé-
delmezője ő azoknak, és meg kell vallanunk, hogy
Magyarországban jelenleg ezen hűség őszinte sze-
retetet feltételez. Eötvös azonban nem várja ezen
intézményektől azt, amit nem adhatnak meg.
Nemzeti képviselő, szabad sajtó és szószék mér-
séklik ugyan a belkormányzatot és megadják az

erőt a nemzeti becsületnek ellenségekkel szembeni fenntartására, de bármilyen nagyok és szükségesek legyenek e garanciák, elégtelenek az egyén védelmezésére. Amikor vallásos vagy politikai szenvedélyek lángba borítják az országot, mi akadályozza meg a közvéleményt az erőszak használatában, vagy a kamarákat az üldözés elrendelésében? A tizenhetedik században a katolikusok ellen hozott angol törvények éppen olyan kegyetlenek és igazságtalanok, mint a Franciaországiak, melyekkel a protestánsokat elnyomták, pedig az előbbieket a parlament alkotta. Egy kissé távolról választottam ezt a példát, hogy elejét vegyem a nagyon erős kritikának, de nem kell sokáig keresgélni emlékezetünkben, hogy meggyőződjünk arról, hogy vannak idők, amikor a sajtó nem csálhatatlan, és hogy nem kell mindig részrehajlatlanságot várnunk a törvényhozó testületektől.

Hol találhatunk tehát erős garanciákat az egyén megvédésére az adminisztráció és a politikai többségek ellen? Erre nézve csak egy eszköz létezik: az állam korlátozása, azon körnek a kijelölése, amelyben abszolút hatalmat gyakorol, de amin túlmennie nem szabad; más szóval az összpontosításnak, mely jó és legitim, ha védelmezi az

ország függetlenségét és békéjét, de zsarnok és forradalmi, amikor túllép jogkörén, ellenébe állítandó az egyén önmaga általi szabad kormányzata, a „*self-government*”; nincs ennek megjelölésére nyelvünkben szó, mert maga a tárgy sincs birto-kunkban.

Az egyéni, vallási, társulási, tanítási, sajtó és municipális szabadságok mint természetes és szükségképpen következmenyek folynak e személyes kormányzatból. E téren Eötvös ugyanazon eszméket fejtegeti, mint Humboldt és Mill; biztos jele az igazságnak, ha különböző szellemek, eltérő pontokból kiindulva, így találkoznak anélkül, hogy egymást keresték volna. S vajon van-e ezen eszméknek szüksége a tapasztalás szentesítésére? Csak szemeinket kell felnyitnunk, hogy válaszolhassunk arra a kérdésre, hogy Anglia vagy Ausztria, Amerika vagy Franciaország, Belgium vagy Nápoly szenved-e a forradalmak betegségében. Valóban el lehet mondanunk, hogy a centralizáció és a forradalom kölcsönösen idézik elő egymást. És szegülhet-e valami ellene a reformnak, mely által az állam semmit nem vesz, hanem csak felcseréli az akadályozó és veszélyes kiváltságokat befolyással és valódi erővel? Az, ami ennek

ellenszegülhet, az előítélet. Mi el vagyunk telve római és görög eszmék által, melyeket fellelhetünk a demokratikus és szociális teóriák fenekén is. Mindezen állítólag szabadelvű teóriák a népnek csak képzeleti szuverenitást nyújtanak, a valóságban pedig az állam despotizmusát alapítják meg. Ha azt akarjuk, hogy a civilizáció a fejlődés útján haladjon; ha le akarjuk fegyverezni a forradalmat, fel kell szabadítanunk az egyént, ki kell fejlesztenünk a személyes szabadságokat.

Kevés hittel vagy bátorsággal bíró egyének-szüntelen ismétlik előttünk, hogy napjainkban a haladás lehetetlen; összehasonlítják korunkat a római császárság végnapjaival, s a civilizáció túlcsapongásaiból eredő hanyatlásról beszélnek; ugyanazon anyagi élvezetvágy – mondják – ugyanazon hiánya az elveknek az egyéneknél és a tömegeknél; ugyanolyan meghunyászkodás a hatalom előtt, bármiilyen legyen is az; ugyanolyan megvetése mindennek, amit századok tiszteletben tartottak, s ugyanazon üresség az emberi lélekben. Ezek azonban csak felületes észrevételek; szerencsénkre a két társadalmat nagy távolság választja el egymástól. Amikor a régi civilizáció elveszett, munkája be volt fejezve, az egyén már át

volt szolgáltatva az államnak. Mindazon híres jogtudósok, a Papinianusok, Paulusok és Ulpianusok sohasem tanítják, hogy a polgárnak mint embernek jogai vannak, melyeket a fejedelem is köteles tiszteletben tartani: az egyénnek e szentsége keresztény eszme, melynek a pogányság még sejtelmével sem bírt. Ma ezen eszme képezi civilizációnk alapját. A dogma talán meggyengült, de érzelmeink a humanitásra, a testvériségre és egyenlőségre, a kereszténységnek e lényegére vonatkozólag erősebbek, mint valaha. A római birodalom végszakában a zsarnokság terhe elfojtotta a haza és szabadság szeretetét; a hajdani civilizáció szelleme elenyészett. Ma a szabadság, de a polgári, egyéni, keresztény szabadság szenvedélye növekszik és egyre nagyobb teret foglal el. Minden forradalmon keresztül, az egyenlőség, nemzetiség és alkotmány neve alatt mit keresnek, mit kérnek a nemzetek, ha nem a szabadságot? A társadalom, melynek ilyen vágyai vannak, nem közeledhet halálához.

Valamely civilizáció akkor enyészik el, amikor elveszti éltető eszméjét; mi ellenkezőleg egy új eszme születési vajúdásai közt élünk s ezen eszme felé törekszünk csüggedés nélkül, nem riadva

vissza semmi szerencsétlenségtől. Ne engedjük magunkat a puszta látszat által tévedésbe ejtetni. Az ó bor, mely már romlásnak indult, és az új, mely forr, egyenlően zavarosak, de az elsőből használhatatlan, az utóbbiból jó ízű nedv válik. Bízunk a jövőben.

A küzdés nehézségekkel jár, a nap sötét; az, ami mozgásba hozza a szárazföldet, nem a hatalomért versenyző két párt, hanem két civilizáció; Róma és Germánia ismét megnyitják örökös küzdelmüket; a pogány és keresztény eszme, a despotizmus és szabadság csatáznak a világ uralma fölött; de bármilyen félelmes is a próba, az eredmény nem lehet kétséges. Amikor valamely igazság napvilágot lát, amikor szemeink egy felkelő, új csillag felé fordulnak, a siker csak az idő kérdése. A szenvedélyek elvénhednek és megváltoznak, a pártok gyengülnek, de az igazság nem hal meg. Kétségtelenül olyan országban, mint Franciaország (ezt is Eötvös mondja), ahol minden részletes organizációt leromboltak, ahol úgy mond elvették az egyéntől önmaga kormányzásának képességét, hosszabb idő fog kelleni a megcsöknyösödött rendszer átalakítására. Azon fa, melyet félszázadig mesterségesen nyestek, nem

hajthat egy éjjel szabad és erős ágakat, s sok idő telik bele, míg védő árnyékának örülhetünk; de ez mitsem tesz. Az eszme követi pályáját, meghódítja a szellemeket, az állam elvégre tudatára jut valódi érdekének, s az átalakulás megtörtént; mihelyt az állam nem nehezedik többé a polgárra, a szabadság csodálatos hatalommal fog felvirágzásnak indulni.

Ahogy végül Eötvös mondja:

Bátorság; a keresztény civilizációnak nem hanyatlása, hanem teljeseése áll előttünk. Minél nagyobbaknak tűnnek előttünk a veszélyek, melyek civilizációnk büszke hajója körül tornyosulnak e pillanatban; minél iszonyúbban fenyegetnek a hullámok, annál bizonyosabbak vagyunk benne, hogy a parthoz közeledünk.

Talán szükségünk volt az utóbbi idők minden szenvedéseire, hogy elhagyjuk politikánk eddig követett, hibás útját; most már csak egy kis erély és odaengedés szükséges. A kötelesség ki van jelölve, a győzelem bizonyos; az eszmék világában ez mindig az igazságot és az annak szolgálatában álló bátorságot illeti. A kereszténységre és az igazságra fogják tiszta kezek azt a lakást építeni, mely védelmet nyújt gyermekeinknek.

Hat éve annak, hogy Eötvös e gyönyörű szava-
kat írta; akkor ábrándozónak tartották; Ausztria
azt hitte, hogy megerősödik, ha húsz különböző
nemzetet a centralizáció járma alá kényszerít; ma
a nem méltatott teoretikus eszméi győzedelmes-
kednek. Vajha Magyarország is meghallgatná
bölcstanácsadásait, belátva, hogy századunkban
a szabadságnak nem azok a létfeltételei, amelyek
a régi hűbéri alkotmányok korában voltak; ma –
mint Eötvös helyesen mondja – a feladat nem az
állam gyengítése, hanem az egyén erősítése.

III.

A FRANCIA SZABADSÁG

Alexis de Tocqueville

Térjünk vissza Franciaországhoz, és itt is ugyanazon eszmeáramlattal találkozunk. Meglehet, hogy az egyéni jogokról még nincs olyan tiszta meggyőződés, de létezik az az érzet, mely atyáinkat hamis útra térítette. Hetven év óta áll szőnyegen a forradalom kérdése; most hozzákezdenek a szükségessé lett választáshoz, s fenntartással elfogadják azokat a dogmákat, melyeknek vitatása hosszú ideig el volt tiltva.

Főleg a történelmi tanulmányokban ötlük szemünkbe a közvélemény e visszatérése. Thierry, kinek neve oly méltán részesül tiszteletben, Franciaország egész történetén keresztül ellenállhatatlan haladást lát az egység felé és mindig kész megbocsátani azoknak az államférfiaknak, akik mindent ugyanazon színvonalra szállítottak le; csak hogy vajon ez az egység, melyet a királyság a maga hasznára állított elő, nem volt-e igen drágán eladva az országnak? XI. Lajos ismét zsarnokká lett; hajlandók vagyunk Richelieu-t úgy ítélni meg, mint Montesquieu tette; a hatalmas minisztert olyan embernek tartjuk, akinek elméjében és szívében a zsarnokság honolt. A restauráció alatt XIV. Lajos még félisten volt, most Saint Simonnál is szigorúbbak vagyunk irányában; a nagy király ellen az igazságtalansággal határos reakció - fejlődött ki. Jele ez az időnek; a történelem egy csarnokhoz hasonlít, melybe az ősök képeit helyezték; minden nemzedék ezek közül azt helyezi előtérbe, aki hozzá hasonlít, és homályban hagyja azt, akiben nem ismeri fel önmagát. Nevezétek meg tiszteletetek tárgyait a múltban, én pedig megmondom, milyenek a bűneitek és erényeitek.

Az eszmék e változása nem rég indult meg; a politikában Tocqueville fellépésével egyidejűleg jelentkezik. Emlékezhetünk még a hatásra, melyet huszonöt évvel ezelőtt *A demokrácia Amerikában* előidézett. Nemcsak a szerző lángelméje és a tárgy újdonsága kölcsönzött e műnek olyan roppant sikert, hanem az a tudat is, hogy olyan társadalom áll előttünk, amely tulajdonának nevezheti a jövőt. Tocqueville mindenkinél inkább írt ennek előérzetével. Ő előkelő családból származott, kitűnő ízléssel bírt, a tömeg iránt semmi gyengeséggel nem viseltetett, sőt mondhatni félt a demokráciától, s mégis felé vonzotta őt egy neme az ismeretlen varázsnak; a régi arisztokrácia és az amerikai demokrácia egyben hasonlítanak egymáshoz, és ez az egyén nagysága.

Tocqueville nem tudott menekülni az érzelmetől, ami fölötte uralkodott. A szemei előtt feltárult csodálatos látvány okait egymás után kutatja ő a népfaj, az ország, a hit, a nevelés és az intézmények körében, míg egy elv, egy törvény mindent megfejthetett volna. Amerikában minden az *egyéntől*, míg vén Európánkban minden az *államtól* indul ki; amott a puritán egyházra fektetett társadalom csak az embert ismeri, s rá bízza a

gondoskodást életéről és lelkiismeretéről; itt egy szűk és változó körbe vagyunk bebörtönözve, melyet a hatalom keze jelöl ki. Felismerve ezen igazságot, minden tisztán áll előttünk a látszólagos amerikai zavarban; itt kell keresnünk az igazi rendet, azt, mely az eszmék közösségéből, az egyéni szabadságnak kölcsönös tiszteletéből fakad. Franciaországban a kedvtelés egy nemével szokták idézni az olyan, rendőrség nélküli városok zavargásait, amilyen New York, vagy a Dél pusztáinak néhány ültetvényesén elkövetett sérelmeket; azonban a dolgok összesége szerint kell valamely országot megítélnünk. Hol belterjesebb az élet, hol látható inkább a haladás? Szabályos és mesterséges eljárásunkkal mit hoztunk létre harminc év óta Algériában? Hasonlítsák össze ezzel azt, amivé egy maroknyi gyülelész amerikai változtatta át Kalifornia sivatag partvidékeit!

Mig Tocqueville tapogatózva keresi a modern civilizáció törvényét, egy kitűnő moralista, Channing mindenkinek szemei előtt világításba helyezi azt. Channing az evangéliumból indult ki, és kimutatta, hogy a kereszténység lényében individuális vallás; de tovább is ment, s kijelentette, hogy a világ csak akkor veszi elejét bukásának, ha

erkölcseit és intézményeit a keresztény szellem hatja át. Olvasva azt, amit ő a rabszolgaság és háború ellen írt, érezzük, hogy a modern politika fel van találva, s annak diadalra juttatásához csak egy kevés bátorság és hit szükséges.

Tocqueville utolsó munkája, a *L'Ancien Régime et la Révolution* a legélesebb támadás a centralizáció ellen. Bebizonyítja azt, hogy a kérkedő kormányrendszer a monarchia hagyománya, és nem a forradalom vívmánya, lerombolt egy gyászos előítéletet és megfosztotta az összpontosítást azon népszerűségtől, mely azt eddig védelte. A vágás talált; ma a centralizáció hívei kénytelenek annak következtében magukat szüntelenül ismétlődő támadások ellen védelmezni. S álláspontjuk gyöngesége helyzetüket nehézé teszi; előre láthatjuk, hogy nemsokára engedniük kell a közvéleménynek; nem lehet sokáig gyámság alatt tartani a népet, mely nagykorúnak érzi magát s használni akarja jogait.

Jules Simon

Tocqueville mellett meg kell említenünk Jules Simon-t is. Munkája *A szabadságról*¹³ a teljesség érdemével bír; erkölcs, történelem, jogtudomány, a jövő iránya, minden feltalálható benne; itt mérhetjük fel az utat, melyet már hátrahagytunk, s azt, mely még előttünk áll. A szerző ellen csak azt hozhatom fel, hogy első elvei nem olyan tiszták, mint azok, amelyekkel Mill vagy Eötvös munkájában találkozunk.

¹³ Jules Simon, *La Liberté*, Párizs, 1859.

Ha azt mondják nekem, hogy a lelkiismeret, a gondolat, az akarat egyéni dolgok, melyekhez az államnak csak annyi köze van, amennyiben mások szabadságára is kihatnak: ezt az eszmét teljesen fel tudom fogni, s mihelyt a kormányzat jogkörömbé avatkozik, azonnal érzem zsarolását. Ha ellenkezőleg – amint Simon tesz – a természettörvényről beszélnek nekem, amelynek a társadalom fölött uralkodni kell, nem látom többé tisztán azt, amit követelhetek, mert ezt a természettörvényt mindenki saját tetszése szerint értelmezheti. És ki akadályozza meg az államot abban, hogy önmagát ne nyilvánítsa értelmezőjének és végrehajtójának? Nem így tették-e a vallást a zsarnokság eszközévé, a kormányok önkényének tárgyává? Azt sem szeretem, ha azt mondják, hogy

az állam jogai kizárólag a társadalmi szükségességből erednek, s szorosan e szükséghez mérendők ugyannyira, hogy amint e szükség a civilizáció előrehaladása által kisebbedik, az államnak is kötelessége összevonni saját tevékenységét, és több teret engedni a szabadságnak. Más szóval az embernek elméletben joga van a lehető legnagyobb szabadsághoz, de ténylegesen csak ahhoz, amelyre képes.

Ha jogomnak mértéke képességem a szabadságra, és ha ezt a képességet az állam ítéli meg, azt hiszem, hosszú idő eltelte függetlenségem megszerzéséig. Az állam hasonlít az atyákhoz és gyámokhoz; akiket felnevel, szemeiben mindig gyermekek, akiket örökös kiskorúságban akarna megöregíteni. Harminc év óta valahányszor a szabadságot követeljük, mindig ugyanazon feleletet hallom, hogy az állam mit sem óhajt inkább annak megadásánál, de a nép nincs erre megérve, s várunk kell bölcsességére, amely sohasem jön el. Ezt mondták a négereknek is, hogy ne kelljen őket felszabadítaniuk. Mennyivel jogszerűbb és igazabb ennél Mill és Eötvös tana; jogszerűbb, mert szükséges attribútumai közé határolva az államot, véget vetünk végzetes gyámságának; igazabb, mert nem áll, hogy a civilizáció fejlődésének kisebbiteni kell az állam tevékenységét. Amint az emberek közötti viszonyok fejlődnek és bonyolódnak, a kormány foglalkozásai szükségképpen jelentősebbé válnak, csak hogy ennek a növekedésnek az állam határai között kell végbe menni. A népek élete nem határozott mennyiség, hogy egyik oldalon növekedése a másik oldal kisebbedését vonja maga után, hanem olyan erő,

amely határtalanul nagyobbodhat; könnyen megérthetjük tehát, hogy a nép nagy szabadsággal bírhat akkor is, ha a kormány igen el van foglalva.

A szabadság Franciaországban

Míg Jules Simon, a politikai filozófus összefoglalta a szabadságok minden nemét és kimutatta az azokat egyesítő közös köteléket, más kisebb látókörű írók külön-külön küzdenek ezen jogok mindegyikéért. Különböző, egyenlőtlen törekvésekkel találkozunk, melyek éppen változatosságuk által szabatos értesülést nyújtanak nekünk a közvéleményről.

Mindenekelőtt figyelemre méltó az, hogy nem beszélnek többé politikai szabadságokról. Megemlítem e tényt anélkül, hogy ítéletet mondanék fölötte. Harminc évvel ezelőtt még alig volt olyan művelt ember, aki ne képzelt volna magának egy-egy alkotmányt; a napi kérdések voltak: a királyi hatalom természete, a béke és háború joga, a kamarák kezdeményezése, a miniszterek és a hatalom ügynökeinek felelőssége, s az adminisztráció joghatósága; ma az ilyen beszélgetések nem talál-
nak többé visszhangra. Több okát lehetne adni ezen közönyösségnek; leginkább szemünkbe ötlük azonban az, hogy eddigi csalódásaink után-csak közepszerű értéket tulajdoníthatunk a poli-
tikai elméleteknek. Ösztönösen érezzük, hogy két kamarával, szabad szószékkal és sajtóval a nemzet mindig szabad lehet, ha a nyilvános szel-
lem élettel, a közvélemény tevékenységgel bír; érezzük azt is, hogy a hírlapok és képviselők mit-
sem használhatnak olyan népnek, mely elhagyja önmagát s nem szereti a szabadságot. Nem muta-
tunk többé szenvedélyességet e politikai garan-
ciák irányában, melyek mégis annyira méltók a polgárok érdeklődésére, s melyeknek órája még el fog érkezni; ellenkezőleg többet foglalkoznak,

mint bármikor, a polgári, az egyéni szabadságokkal – e jogokkal, melyek mindennapi életünket áthatják; s így történik, hogy előleges megegyezés nélkül is egymásután kerülnek tárgyalás alá azok a kérdések, melyeket Mill és Eötvös tanulmányoztak.

A szabadságok minden neme közül legnagyobb eréllyel a *vallásszabadságot* követelik. Harminc év telt el azóta, hogy Vinet felszólalt az állam és egyház politikai elválasztása mellett, hogy Samuel Vincent közzé tette mély vizsgálódásait a francia protestantizmusról; hangjuk akkor a pusztában enyészett el, ma azonban mindez megváltozott; mindenki hallgat Pressensé, Jules Simon, Paradol tanaira; érezzük, hogy átmeneti korszakot élünk, s éppen ezáltal ferde helyzetbe jutottunk, melynek véget kell vetnünk a forradalom által megdöntött rendszer maradványaival egyetemben.

Hajdan, amikor az egyházat és államot valódi házasság kötötte össze; amikor a francia király szentelt személy, az úr felkentje, az egyház első gyermeke volt, a vallás támogatta a királyságot, a királyság viszont védelmezte a vallást. Ez hiba volt ugyan, de legalább meg volt benne a logikai

indokolás. Ma az állam egyenlően gyámolítja a katolikusokat, a protestánsokat, az izraelitákat, és szükség esetén a muzulmánokat is. A kormányzat szelleme világiassá, a törvény közönyössé lett. S mi lehet egyéb a protekció, melyben e különböző egyházakat részesítik, ha nem az adminisztratív szolgaság? Az államra nézve ez semmi előnnyel nem jár; beavatkozása fölbátorít olyan szenvedélyeket, melyek nem elégíthetők ki, s felhalmoz olyan nehézségeket, melyeket nem kerülhet el. Tekintsük meg például azon különböző mozgalmakat, azon égő szenvedélyeket, melyek által forrongásba hozatnak az olaszországi ügyek. A belkérdésekre nézve szintén több kellemetlenséggel jár ez; a törvények nem egyeznek meg többé a vallásszabadság nagy elvével, mely korunk dicsősége. Protestánsok vagy katolikusok elszakadnak az elismert egyháztól, egyesülnek, hogy közösen olvassák az evangéliumot, és átszolgáltattak a büntető hatóságnak olyan cselekedetért, melyet a törvény bűnténynek minősít, de minden becsületes ember tiszteletben tart. Elítélve a hatóság, megkegyelmezve a közvélemény által, az új egyház ismét elkezd gyűléseinek megtartását – s ennek folytán papok és hívők bebörtönöztetnek.

Ilyen cselekedet után felébred a közszellem, és amikor az állítólagos bűnösök elvesztették perüket, a kormány megadja nekik azt az elismerést, melyet előbb hasztalanul megoltalmaztak. Vaon ki nyer e cselekvésmód által, a vallás, a hatóságok vagy a hatalom? Nem volna-e sokkal egyszerűbb és méltányosabb, ha mindenkire rábíznák hitének megválasztását, büntetéssel fenyegetve azokat, kik – ami lehetetlen – az egyház álszine alatt politikai klubbot alakítanának? Bizonyára az ilyen reform nem gyengítené meg semmi tekintetben az államot, s mégis mérhetlen horderővel bírna. Nem vagyunk képesek felfogni, milyen nagy mértékben uralkodik a vallás minden eszménk fölött; bármennyire aláhanyatlottnak képzeljük is, még mindig királya az lelkünknek, és hogy visszahódítsa birodalmát, csak a szabadságra van szüksége. Egyébiránt ez az emancipáció nemcsak a keresztényeknek válna hasznára; ha elismertetik a hívők gyülekezése és egyesületi joga, hogyan lehetne azt a polgároktól megtagadni?

A gyűlés és egyesületi jog olyannyira ismeretlen Franciaországban, hogy még nem is gondolnak rá. Az a csekélység, ami azt helyettesíti, el lett

nyomva az utolsó kormányrendszer alatt egy-rideg törvény által, melynek nem kellett volna túlélni létrejöttének körülményeit. Egyik helyén emlékiratainak, melyekben önmagát tapintatos szigorral bírálja, Guizot sajnálkozik afölött, hogy határozatlanul és általánosan korlátozták a polgári jogok egyik legbecsesbbjét, a modern civilizáció leglényegesebb feltételeinek egyikét. Csak Angliát kell megtekintenünk, hogy beláthassuk az egyesülés által létesített csodákat. Ez a szabad országok ereje, mely minden egyébnél többel járul az állam fenntartásához, önkéntesen, a társadalom által létesítve azt, amit a kormányzat nélkülünk, néha ellenünk, s mindig a mi pénzünkkel foganatosít. Az Egyesült Államokban és Angliában az asszociáció mindenre kihat; vallás, nevelés, tudományok, művészetek, kórházak, jótékony intézetek, takarékpénztárak, biztosításügy, bankok, vasutak, ipar, hajózás, mindez a polgárok szabad munkássága által jön létre és virágzik. És vajon ez okból kevesebb számú és gyengébben javadalmazott egyházakkal, kevésbé buzgó missziókkal, lanyhább könyörérzettel és csekélyebb vállalkozási szellemmel találkozunk? Mindez újabb bizonyítéka egy igazságnak, amelyet nem

ismételhetünk eléggé: a centralizáció ellenségei nem akarják meggyengíteni azt, amit társadalmi munkának nevezhetünk, hanem – ellenkezőleg – annak növelésén és erősítésén dolgoznak. Annak a követelésünknek, hogy a hatalom kevesebbet tegyen, értelme az, hogy *a társadalom annál többet fog cselekedni.*

Franciaország – ellenvethetik – megszokta azt, hogy az államra támaszkodjon; tudom én ezt, éppen itt van a mi gyöngeségünk. De azon ürügy alatt, hogy rossz nevelésben részesítettek és helytelen szokásokat erőltettek ránk, nem szabad magunkat tehetetleneknek nyilvánítanunk. A vasúti és hajózási társulatok sikeresen létesültek; a kölcsönösen biztosító egyletek teljes munkásságban vannak; soha nem nélkülöztük a szabadságot, valahányszor bennünket cselekedni engedtek; csak többet kellene bízni az országban.

Az állam – mondhatják ismét – semmitől nem tagadja meg elismerését, ami jó, becsületes és célszerű; legyen, ámde ez mindig csak gyámság, mégpedig olyan, amelyet semmi nem igazol. Hogy felvilágosítsam vagy szolgáljam a polgártársaimat; hogy egy iskolát, kórházat vagy egyházat alapítsak, hogy a vagyonomat a saját költségemen

védellezhessem, kénytelen vagyok a hatóságok engedélyét kérni és előítéleteik előtt meghajolni. A kormányzat – folytatják – eszes emberekből alakult, kiket a legjobb szándék vezérel; ezt is megengedem, de eltekintve attól, hogy ők nem csalhatlanok, és hogy elődeik nem egyszer botlottak meg, már a régiek több mint száz évvel ezelőtt a szabadságot olyan kormányzatnak nevezték, amely mellett nem embereknek, hanem törvényeknek engedelmessé válnak.

A katolikusok megtámadták az egyetem monopóliumát, és sikerült is nekik végül azon részt törni. Az 1830-i monarchia alatt ellenszegültek a kívánságuknak; egy pártnak a fogását látták benne, és – ami nem ritkán történik Franciaországban – elvetették a szabadságot, tartva tőle, nehogy az barátaikon kívül másoknak is hasznot hajtson. Ha a kamarák több bizalommal viseltetnek az ország irányában, Guizot bevégezhetné az általa szerencsésen megkezdett reformot, és mi ma olyan intézményeket élveznénk, melyekre nagy szükségünk van, bárha e tekintetben a közvélemény mindenestre elerőtlenedett. Nincs többé a legcsekélyebb fogalmunk sem arról, hogy milyennek kell a felsőbb nevelésnek egy

civilizált népnél lenni; pedig egyetemeinken kellene a nemzedéknek, mely majdan az ügyek élére áll, magát tágkörű és józan eszmékkal ellátni. Van-e tehát valami veszély a tanárok és tanítványok felszabadításában? Belgium megengedte a papságnak, hogy egy szabad egyetemet alapítson Leuvenben, míg a liberálisok egy másikat Brüsszelben állítottak, fel; és vajon a rendetlenség szellemét látjuk-e határainknál uralkodni? Németországban a tanár aránytalanul nagyobb függetlenséggel bír, mint Franciaországban; ott olyan merészséggel beszélnek mindenről, amely bámulatunkat kelti fel. És mi az eredménye ennek az állítólagos szabadosságnak? Az, hogy általa némely ország eltakarja a politikai szabadságnak ama szükségességét, mely benne 1815 óta jelentkezik, egyetemein a forradalom állandósítva van, de amiket ott megdöntenek, azok nem kormányok, hanem bölcséleti rendszerek. Amikor az ifjúság első szenvedélye lecsilapodik, visszatérnek a reális élethez a tudomány ápolása és a haza szeretetének kíséretében. Elmondhatjuk-e ezt olyanmilyre szabályozott intézeteinkről?

A *sajtószabadság* az egyike azon vívmányoknak, melyeket az 1830-i chartának köszönhetünk.

Egyik nagy oka ez a francia belolyás elterjedésének Európa fölött. Nyelvünk tisztasága és íróink lángelméje által eszméink behatolnak azon kormányokhoz, melyek bennünket leginkább félnek, s azon népekhez, melyek felénk a legkevesebb szeretettel viseltetnek. De a sajtószabadság mindaddig tökéletlen, míg nem birtokoljuk a hírlapok teljes szabadságát is. Tudom, hogy különbséget szoktak itt tenni; hogy a hírlapokból politikaie szközt, kiváltságos orgánumot, az állam által engedélyezett egyedáruságot alkotnak, melynek szabályozási joga az államot illetné. Olyan elmés és finom elméletek ezek, hogy érdemük egészen elkerüli figyelmemet, és én bennük csak a valótlan-ságot és veszélyt látom. A hírlap a modern népek fóruma, a köztér, ahol mindenki kifejtheti eszméit és előterjesztheti panaszait. Ha ez nem így van, azt nem neki, hanem a féltékeny törvényeknek lehet betudni, melyek harminc év óta csak fél szabadságot engedélyeztek. Amikor a bélyeg, a biztosíték, a hatósági engedély, a bejelentés, a felelős szerkesztői és nyomdászai kiváltság által megkisebbitették a hírlapok számát, nem tettek egyebet, minthogy arra kényszerítették a pártokat, hogy kevés számú lobogó alatt egyesüljenek. El

kellett feledniük belső nézetkülönbségeiket, el kellett törölniük az elválasztó árnyalatokat, s mint ugyanazon hadsereg, egy közös vezérletet, közös jelszót és cselekvési irányt fogadtak el. Ezen fegyelmet és egységet, mely az államot félelemmel tölti el, önmaga hozta létre; ami visszariasztja őt a hírlapoktól, az az általa teremtett tényleges erő. Angliában, ahol a sajtó egészen szabad, a feloszlásoknak nincs határa; nemcsak minden párt külön közeggel bír, hanem mindegyike a kis egyházaknak is névleg ugyanazon pártokhoz tartozik, s nincs vallásos, politikai vagy irodalmi árnyalat, mely ne volna valamely hírlap által képviselve. S mit eredményez ez? Azt, hogy a sajtó megszűnik politikai hatalom lenni. A *Times* nem emeli fel s nem buktatja meg a minisztereket. A sajtó nem negyedik hatalom az államban, hanem a közvélemény hangja, melyet a kormánynak mindig szükséges meghallgatni. A nyomtatott lapoknak ezen ezrei minden reggel értesítik Angliát arról, hogy ymit akar, mit tesz, mit szenved gyermekeinek legkisebbike is; legjobb és semmibe nem kerülő rendőrség, egyetemes és ingyenes nevelés, minden jogok pótolhatlan garanciája, röviden a működési szabadság ez. Ugyanazt

látjuk az Egyesült Államokban is. Míg Franciaországban a hírlap alkotja a közvéleményt, és következésképpen olyan hatalom, mellyel számolni kell, Amerikában a közvélemény teremti a hírlapot, mely önmagában véve semmi. Így lesz ez mindenütt, ahol csekély áldozattal minden polgár szabadon szólhat a közönséghez. Kerülöm a dolgok égető oldalának érintését, pedig a történelem segítségével könnyű volna kimutatni, hogy a szabad sajtó erő az állam számára, míg a befolyásolt kelemetlenségekbe bonyolítja őt a külföldön anélkül, hogy benn hasznára válna. Megtéveszti a kormányt, de nem ámítja el a közönséget. Vajon mikor fogjuk érezni, hogy az igazság az értelem tekintetében az, ami a szabadság az emberi cselekvésre nézve? Minden, ami azt elnyomja, gyengíti az egyént; ami pedig erőtlenné teszi a polgárt, az nem erősítheti meg az államot.

Az *egyéni szabadság* tárgyát képezte atyáink lelkesedésének; ma a jogtudósokon kívül senki nem foglalkozik vele; hozzászoktunk azon kormányzathoz, melyet gyakran a forradalom egyik vívmányaként hallunk dicséretet. Hivatalnokaink tiszteletet érdemlő jellege, eléggé nem méltányolható engedékenysége, valamint az esküdtszéknek

türelmetlensége, sőt néha gyöngesége is szerencsésen elrejtik előlünk büntető törvényeink hiányait. E törvények szelleme még azonos a régi inkvizícióéval; azok inkább bűnösöket, mint ártatlanokat keresnek. Az előzetes fogság kiterjedt használatban van; a titkos instrukció a vádlottnak a bíró becsületén és értelmén kívül semmi biztosítékot nem nyújt; a törvényszéknél egyedül az elnök vezeti a megidézettek és tanúk kihallgatását, s az végső elnöke határoz rendszerint a vádlott sorsa fölött. Mindez ellentétben áll az angol és az amerikai törvényekkel, melyek a kezeség melletti szabadonhagyást pártolják, a perfolyam minden fokozatán a nyilvánosságot érvényesítik, s az ítélőszék elnökét a vádlott védelmezőjévé teszik. Angliában nincs vádlott, ki az intézmények és egyének ellen panaszokodhatna; ha elbukik, az csak saját bűnösségének súlya alatt történik meg. Mennyire kívánatos volna, hogy a közvélemény, mint hajdan, úgy most is felszólaljon e nagy reformok mellett. Hatóságaink, meg vagyok győződve, örömet csatlakoznának hozzá, s az állam semmit nem vesztené hatalmából, hisz az igazság és emberiség győzelme az övé is.

Nem igen szükség bővebben szólnom az *ipari és kereskedelmi szabadságról*; ez ma már megnyert ügyet képez; minden egyéni jogok közül ezt fogta fel az állam a leghelyesebben. A pénzügyi érdek őt is tisztánlátóvá tette; tudva van elvégre, hogy az egyének gazdagsága képezi a közvagyonosságot, és hogy az mindig arányban van a szabadsággal; Velence, Hollandia és Anglia szembeszökő bizonyítékok ezen igazság mellett. Mennyi időre volt szükség, hogy ide juthassunk! Hány század alatt nem tartott a saját bölcsesége által elvakult kormányzat képtelennek a járszalag nélkül haladásra! Mennyi intézkedést nem tettek, melyeknek a hasztalanság még legkisebb hibája volt! Földművelési, gyártási és hajózási törvények, semmi nem kerülhette el királyainknak és tanácsosaiknak szerencsétlen buzgóságát; jót akarva, teljes jóhiszemmel örökítették ők meg a tudatlanságot, nyegleséget és nyomort. Végül a világosság kívülről hozzánk is elérkezett; megértették, hogy nem volt tudomány, sem kormányzati ügyesség, mely felért volna a magánérdekkel; hogy a látszólagos szabálytalanság, mely őseinket elijesztette, termékenyebbnek mutatkozott a meddő egyöntetűségnél, amelyben önmagának tetszelgett az

államférfiak eszessége. Nagy tanulságot képezne ez, ha nem hiányozna a bátorság azon elvnek tökéletes érvényre emelésére, mely nem kizárólag az ipar terén alkalmazható. Legyünk igazságosak a francia közgazdászok, Dunoyer, Michel Chevalier, Passy, Wolowski, Baudrillart iránt; mindnyájan érezték, hogy a politikai gazdaságtan kevésbé a vagyonosodás, mint az emberi tevékenység tudománya; a leggazdagabb ország mindig az, melyben az emberek legtöbbet dolgoznak és termelnek. Összeköttetésbe hozzák ők ezáltal a politikai gazdaságtant az erkölcstannal, és az ipari szabadságot a szabadságok minden nemével. Érdekelheti-e valami például inkább az államot, mint a köztáplálkozás kérdése? Nem remegtette-e meg Tiberiust, a világ egyeduralkodóját az a gondolat, hogy Alexandriából jövő hajóinak egy napi késedelme megdöntheti a birodalmat és romhalommá teheti Rómát? Voltak-e régi monarchiánknak súlyosabb pillanatai, mint amikor e nehéz feladatra gondolt? Nem tartozott-e ez azok közé, melyek a Konventet is a legnagyobb mértékben foglalkoztatták? És vajon mégis félünk-e azóta az éhségtől, hogy az állam e kényes ügy gondozását a magán iparra bízta?

A kérdés meg volt oldva azon a napon, amikor az állam nem avatkozott többé belé. De ha a polgárok képesek önmaguk által, az állam kezei nélkül táplálkozni, ugyan miért volnának képtelenek az istennek, akit imádjának, a vallásnak, mely lelkük szükségét kielégítse, és az igazságnak, mely elméjüket megvilágítsa, szintén felismerésére? A vallás szenved-e az Egyesült Államokban, a tudomány el van-e nyomva Németországban, a közvélemény kevésbé igazságos-e Angliában, mint a szárazföldön? Vajon mikor fogunk végre hinni az emberiségben?

Hosszú ideje, hogy követelik a *törvényhatósági szabadságot*, melyre Franciaországnak nagy szüksége van: e tekintetben azonban én Eötvös eszméit pártolom, s azt hiszem, hogy itt két elem létezik, melyeket a centralizációnak ellenségei és barátai igen gyakran összetévesztenek; a támadás épp úgy, mint a védelem rosszul körvonalozott téren folyik. Meggyőződve arról, hogy éppen a szabadság érdekében van szüksége az államnak erélyes hatalomra, melyet csakis az összpontosítás létesíthet, nem gondolom azt, hogy visszatérhetnénk a középkor municipális eszméihez; szükséges, hogy a kormány politikai tevékenysége a

legelfeledettebb községig is kihasson; semminek nem szabad meggyöngíteni azon egységet, mely az ország erejét és nagyságát képezi; csakhogy a *politikai* egység nem *kormányzati* egyöntetűség. Megterhelni az államot a helyi ügyek gondjával, bebonyolítani olyan kérdésekbe, melyek nem érdeklik annyi, mint a hasztalan felelősség súlya által meggyengítését idézni elő. Itt lehetséges a reform, melyet a közvélemény egyhangúan követel, s mely a kormánynak és polgároknak egyenlően hasznára válik. Általános igazság napjainkban az, hogy a község a szabadság iskolája. Itt képződnek a gyakorlati szellemek, itt ismerkedhetni meg a közügyekkel, azoknak feltételeivel és nehézségeivel; itt élünk együtt polgártársainkkal, ragaszkodunk a kisebb hazához, megtanuljuk benne szeretni a nagyot; itt lehet becsületesen kielégíteni a jogos ambíciót. Negyvenezer törvényhatóság körében érdeklődhet kétszázezer ember a közügy iránt, és eleget tehet a politikai tevékenység azon szükségletének, mely a munkás lelkekben és nemes szívekben jelentkezik. Olyanok veszték el vagy jutottak nyomorba Párizsban, akik kis városkájukban becsületes hatósági főnökök vagy értelmes tanácsosok lehettek volna. Azt

hozzák fel e reform ellen, hogy a községek forradalmi tűzhelyekké lennének. Ettől nem lehet tartani; a forradalmakat csak az elégedetlenek összességének egyesülése hozza létre; ezért vannak a centralizált országok annyira kitéve a mozgalmaknak, míg a municipális élet kifejlődése menhelyet nyújt e rémületes kór ellen.

Nem vesszük-e észre az ebben rejlő hasznos tanulságot? Megosztás az uralkodás végett utálatos elvet képez, amikor az emberek rossz szenvedélyeire alkalmazzák, míg ellenkezőleg, kitűnő elv az érdekek megosztása, azaz a részletekben kielégítés csak a politikai szuverenitás megőrzése mellett. Ez fejt meg az angol intézmények erejét és hosszú életét; a gyermekkora előítéleteitől eltelt francia szemeiben mi sem lehet gyengébb az angol királyságnál, melynek cselekvősége alig érezhető; a részrehajlatlan észlelő előtt pedig semmi nem erősebb e hatalomnál, mely minden akadályt nélkülöz, őre a közszabadságoknak; fenntartva az ezeket élvezők észszerű ragaszkodása által, eggyé olvad az egész országgal; háborút vagy reformot kezdeményezhet anélkül, hogy a közvélemény elhagyásától vagy forradalomnak az útjába állásától félne. A szárazföldön a kormányzat

egy test, mondhatni egy hadsereg, melynek külön szelleme és érdekei vannak; bír ez törvényekkel, szószékekkel és kiváltságokkal, melyek a közjognak kívül helyezik; ellenségei pedig mindazok, kiket feltartóztat vagy megsért közzegeinek legkisebbike; az államot vádoljuk azon igaztalanságért, melyet rajtunk egy erdőcsősz elkövet. Angliában panaszt emelhetni bármilyen nagy és kis hivatalos közeg ellen; de a panasz és a visszatörzés itt megállapodik; az államot, melynek az inkriminált tényhez semmi közvé nincs, még a sérelmes sem tartja felelősnek. Vajon hol találunk inkább a forradalomnak csírájára?

Még egy másik, nem nagyobb mértékben helyes ellenvetést is tesznek; a községek – mondják – rosszul lesznek kormányozva és tönkre fognak jutni. Ez az adminisztráció örökös felelete a függetlenségi követelésekre, mely feleletet a tények mindig meghazudtolnak. Ha az állam vagyonunk kezelésébe elegendne, kétségkívül sokaknak jobb sorsa lenne, de hányán nem roskadnának eme szünetet nem ismerő gyámkodás alatt? A feladat mindkét esetben ugyanaz; adjátok meg a községeknek és egyéneknek azon jogot, hogy magukat tönkre juttathassák, mert meggazdagodásukat is

csak ezáltal eszközölhetik; bízzatok a *felelőségben*, azon erőben, mely az embert az eszeség útján vezérli és biztosít helytelen tettei ellen. Mindazon országok, melyek a történelemben nagyokká, a civilizáció dicsőségévé lettek: Athén, Róma, Vence, Firenze, Flandria, Hollandia, Helvétia, Anglia, melyekben az önmagukra hagyott községeknek mindig megilleti az önmegrontás joga; azon országokban pedig, melyek elsüllyedtek anélkül, hogy erejük volna a felemelkedésre: Egyiptomban, a Római Birodalomban, Bizáncban és Kínában a municipális élet helyett a centralizációval találkozunk! A tapasztalás vagy hazudik, vagy pedig útmutatása szerint mindig a szabadsághoz kell visszatérnünk.

Konklúzió

Foglaljuk össze ezt a hosszú munkát. Napjainkban egész Európában érzik egy erős hatalomnak szükségét, mely biztosítékát képezze a függetlenségnek és szabadságnak. Senki nem vitatja el e hatalomtól azt, a mi kül- és beltekintélyének biztosítására szolgál: a hadsereget, tengerészetet, diplomáciát, pénzügyeket, törvényhozást, igazságszolgáltatást, kormányzást és legfőbb rendőrséget. Kétséggkívül minden szabad nemzet azt

óhajtja, hogy az ország képviselői hatásos ellenőrzést gyakoroljanak a kormányzat, az adó- és hadügy fölött; hosszas nyomoraink nem békítettek ki bennünket az abszolút hatalommal; de ezen ellenőrködés a legkevésbé sem korlátozza az állam szuverenitását. Amint egyszer határozatot hoznak, minden meghajol a legfőbb akarat előtt, mert ez magának az országnak is akarata. A legszabadabb nemzet az, mely szükség esetén a legkönnyebben hozza áldozatul utolsó emberét és fillérét is. Valamely állam ereje tehát arányban áll annak szabadságával; elég egy pillantást vetnünk a térképre, hogy megszűnjünk ennek igazsága fölött kételkedni.

Azonban ugyanakkor érezzük azt is, hogy az államnak csak abban az esetben adhatjuk meg a hatalom legmagasabb fokát, ha nem terheljük azt meg szükségképpen teendőinek körén kívül álló foglalkozásokkal, mert különben mindenkinek ereje által az összeség erélye zsibbadna el, és lerombolnánk azt, amit építeni szándékozánk. Itt gyökerezik az állam határai megalapításának és cselekvése ezek általi korlátozásának eszméje. Mint képviselője a nemzetiségnek és az igazságszolgáltatásnak, az állam a haza látható alakja, és

a legnagyobb az emberi intézmények között; birodalmán kívül csak a zsarnokság létezik; gonosz, romladozó és gyenge, melyet semmi nem tartóztat ugyan fel, de semmi nem is gyámolít.

Felsoroltuk, milyen szabadságokat követelhet a lelkiismeretra, gondolatra és egyéni tevékenységre vonatkozólag a polgár. Ez ugyan nem nagy felfedezés – mondhatnák – minden kihirdetett alkotmány magában foglalja ezeket az elveket, melyek az 1789. év elvei is. Igaz, valamennyi forradalmainkon keresztül mindig azokért küzdöttünk, de legyen szabad hozzátennünk, hogy minden alkotmányunk megígérte, de soha egyik sem adta meg azokat nekünk. Hasonlítanak ezek a nagyszerű feliratokhoz, melyeket az épületek homlokzatára illesztenek; isten azonban nincs jelen a nevét viselő templomban; amit helyette imádnak, az egy csalóka álkép, a szuverenitás. Ismétlem, én tudom méltányolni atyáink művét; ők őszintén akarták és megteremteni hitték a szabadságot. Hibájuk csak az, hogy a dolognak rossz oldalához közeledtek, és annak csak a felét ragadták meg. Nem szólok a tizenöt év óta követelt alkotmányos garanciák egyike ellen sem, sőt azt hiszem, hogy nem is kívántak eleget, hogy a hatalom minden

közegének tényleges felelőssége és tökéletesen szabad sajtó nélkül egy ország sem birtokolja a politikai szabadság egészét; de e garanciáknak én szilárd alapot kívánnék, más szóval azt óhajtanám, hogy e garanciák ne legyenek üres szólásformák, hanem élő jogok védelmére szolgáljanak. E jogokat kell megalapítanunk, és amikor azok gyökeret vertek az erkölcsünkben, az 1852-i alkotmány elég ruganyossággal bír a közvélemény minden kívánalma keresztülvitelének lehetővé tételére.

De vajon – mondhatják – e szabadságok olyan országban, mely nem szokott hozzájuk, rendetlenség nélkül meghonosíthatók-e? A kishitűség ezen emberei előtt könnyen bebizonyíthatjuk, hogy a teljesen és őszintén megadott szabadság soha nem idézett elő zavart Franciaországban, sőt ellenkezőleg annak megtagadása volt legtöbb bajainknak kútfeje. Mi rémületes van egyébiránt abban, amit vitatunk? Vajon a fejtelenséget vagy büntetlenséget kérjük? Nem, hanem egyszerűen azt, hogy a kormányzat helyét az igazság, az államgyámságának helyét a polgár felelőssége foglalja el. A törvényekre hivatkozás, a hatóságok erősítése, mindez hitem szerint elég biztosítékot nyújt

a közbékének. A megelőzés – mondják ismét – célszerűbb az elnyomásnál; ez olyan paradoxon, amelyet még a nevelés tekintetében sem óhajtunk többé. Megakadályozni a jót, hogy elejét vegyék a rossznak is, a politika gyermekkorában is alig volna helyén; e brutális rendszert követve a világ a teremtés utáni napon állapotott volna meg. Ami szükséges, az éppen ellenkezőleg, a rossz feltartóztatása és a jó szabad mentére hagyása. És ez nem nehéz, mert az eszköz régóta fel van találva, s mindinkább alkalmazzák azt a civilizált államokban; ezen eszköz a komoly felelősség, mely anélkül, hogy lenyűgözné a becsületes embert, megfélemlíti, és amikor szükséges, csüggedésbe ejti és lesújtja a gonoszt. Legyen bár e felelősség nehézkes, legyen a törvény szigorú és a hatóság durva: mindez semmit sem tesz; a legszigorúbb törvény is mindig többet ér a legszelídebb önkénynél. A törvény ismeretes, mindenkire nézve egyenlő, meghagyja a polgárnak méltóságát és függetlenségét, s nem kényszerít cselszövésekre, hajlongásokra vagy mások kegyének vadászására. Innen van az előszeretet, mellyel a valóban szabadelvűek az igazságszolgáltatás iránt viseltetnek, és innen az idegenkedésük az adminisztrációval

szemben. Szabadság és igazságszolgáltatás két elválaszthatlan fogalom, melyek kölcsönösen feltételezik és támogatják egymást; egyik a jog, a másik a biztosíték; ugyanazon éremnek képezik két oldalát, központjuk és sugaraik azonosak.

Ha vajon igaz, hogy napjainkban a közvélemény, bármilyen gyengén is, de érdeklődni kezd az egyéni szabadságok iránt, annak megítélését az olvasóra bízom. Én, az egyszerű észlelő, azt látom, hogy egy neme az ébredésnek jelentkezik a közszellemben, melynek iránya, ha nem tévedek, ezen oldal felé halad. Tizenkét év óta egy új nemzedék lépett a világ színpadára, amely illúzióinkat, haragunkat, fájdalmainkat és emlékeinket egyaránt nélkülözi. A harminc éves férfiak csak hallomásból ismerik a szónoklatokat, melyek lelkesedést öntöttek atyáikba, és azt sem tudom, milyen véleménnyel lehetnek a parlamentáris kormányról, melynek csak romjait látták. De bármilyen is legyen az elképzelésük a múlttól, annyi bizonyos, hogy a civilizáció fejlődése mellett, olyan társadalomban, mely az értelemből és a munkából él, lehetetlen nem óhajtaniuk a szabadságot. Az eszmék és érdekek szükségessé teszik azt; még tegnap az iparszabadság behozatala fogadtatott

örömmel, és holnap már a municipális szabadságot fogják követelni; a vallásos élet minden felől lendületnek indul; vajon megtagadhatják-e azon bilincs maradványnak széttörését, mely kötve tartja a hatalomnak éppen úgy, mint a polgárnak kezeit?

És ha mindenki követeli az őt illető szabadságot, kétségkívül nemsokára észreveszik, hogy az összefügg a többivel, és hogy közös érdekük parancsolja azoknak el nem választását. A nagyipar nem lehetséges, hosszabb tartamú ügyletek nem köthetők, ha a sajtó akadályozva van a politikai kérdések bátor megvitatásában, a kiadások ellenőrzésében, szavának az ország békéje és háborúja fölött hallatásában, és a kormányzat megtámadásában vagy védelmezésében.

A vallásszabadság maga után vonja az oktatás szabadságát; ezek viszont nem léteznek a gyülekezési és az egyesületi szabadság nélkül, melyeknek semmi haszna nincs, ha a község nem tud érdeklődni az egyház és iskola iránt. Minél előbbre haladunk a gyakorlat terén, annál inkább érezzük Mill szavainak igazságát, hogy az egyéni szabadságok feladata mindennemű foglalkozásaink alapjában megtalálható, és a jövő életkérdését képezi.

Tegyük hozzá, hogy a népek között szolidaritás létezik, mely sosem volt szembetűnőbb, mint éppen napjainkban. Nincs tudományos, ipari, tengerészeti vagy katonai felfedezés, melyet a civilizált nemzetek ne kölcsönöznének azonnal át; nagyságuknak ez adja meg becsét. Szeressük bár, vagy gyűlöljük szomszédainkat, de együtt kell velük élnünk és ugyanazon pályát kell befutnunk; elszigetelni magunkat egyenlő az elenyésztésünkkel. És vajon másképp van-e az a szabadságra nézve; vajon olyan eszköz-e ez, melyet megvetethünk? Nézzük meg, mi történik Ausztriában; az államférfiak érzik itt azt, amit Napóleon oly igazán nevezett az erő tehetetlenségének; hogy megvédje magát az emelkedő ár ellen, Ausztria azon intézményekhez fordul, melyeket tizenkét évvel ezelőtt elnyomott, és csak nemrég hivatalos és sugalmazott lapjai által gúnyoltatott. Mennyi kegyetlenség, nyomor és gyalázat ki lett volna kerülve, ha ez a birodalom előbb megérti, hogy mit követel napjainkban a civilizáció!

Szabad-e az államnak visszariadni hasonló reformoktól? A közérdekre támaszkodás, a közhatalom egész teljének megtartása, a nemzeti akarat

közegének maradás, de viszont megengedése annak, hogy a magánérdekek tetszésük szerint keressenek olyan kielégítést, melyet a legbölcsebb kormányzat sem adhat meg nekik: mindez olyan programot képez-e, mely valamely kormány által elfogadható? Mindez a rövidlátóknak, vagy pedig a jövőnek a politikája? Franciaországban a szabadság említésénél mindenki rögtön azon szilaj istenség alakjára gondol, kit vörös sipkával fején és dzsidával kezében festenek le; nem az volt atyáink óhajta, és mi sem ezt keressük.

Hogy mindenki ura legyen gondolatainak és cselekedeteinek, felelettel ezekről csak a törvényszékek előtt tartozva; hogy részt vehessünk a község ügyeiben, melyek a mi ügyeink is; hogy képviselőink tényleges ellenőrzést gyakoroljanak a közügyek fölött: ez a mi eszményünk, melyben semmi forradalomszerű nincsen; ez minden alkotmányozó gyűlése is 1789 óta; ezt akarta Mirabeau, Malouet, Clermont-Tonnerre, Royer-Collard, Benjamin Constant, Foy tábornok és mindazok, akiket Franciaország szeretett, akik Franciaországot tiszteletben tartották. Mikor jön el már az a kormány, mely e mély és legitim óhajta meghallgassa?

Nálunk e politika mindig fegyverben van; azt hinnénk, hogy rendes párbajt folytat a pártokkal; szenvedélyeikkel és eszméikkel ellenkező eszméket és szenvedélyeket állít szembe, és a véres harc rendszerint a harcolók közös tönkrejutásával végződik. Így nem lehet állandó és a jövőt biztosító épület alapját megvetni. Hagyjátok meg a pártoknak szenvedélyeiket, sajtátsátok el igaz és nemeslelkű eszméiket, és nemsokára lefegyvereztettek és nemesen meggyőztettek azokat, akikről féltetek. Miért ne térnénk e termékeny útra, miért ne törekednénk a kedélyek kibékítésére, hogy Franciaország végre egy nép és egy haza legyen?

„Mindig mások szabadságát védelmeztem,” mondta Burke, és nemes jelszavát minden államférfi magáévá tehetné. Szép az, ha a világnak gazdag és iparos országot, hős hadsereget, hatalmas tengerészetet, fényes városokat és díszes emlékeket mutathatunk fel; de még ennél is nagyobb és a csodák csodája az erő, mely azokat létrehozta. Ez az erő, melyet eléggé nem kimélhetünk (ez a politikának minden titka), de amelyet igen sok kormány félreismer és elhanyagol, az *egyén*, és ha igazság az, amit a tudomány előttünk bebizonyít és a történelem hangosan felemlít, úgy az is igaz,

hogy a vallás, az erkölcsstan, a politika, az ipar, a tudományok és a művészetek terén az egyén semmi a *szabadság* nélkül!